

T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
GENEL TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI
TARİH BİLİM DALI

İRAN'DAKİ EHL-İ HAK TÜRKLERİ

Hazırlayan
İbrahim KARACA

Danışman
Prof. Dr. Abdulkadir YUVALI

Yüksek Lisans Tezi

Ocak 2014
KAYSERİ

T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
GENEL TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI
TARİH BİLİM DALI

İRAN ‘DAKİ EHL-İ HAK TÜRKLERİ

Hazırlayan
İbrahim KARACA

Danışman
Prof. Dr. Abdulkadir YUVALI

Yüksek Lisans Tezi

Ocak 2014
KAYSERİ

Bu çalışmada ki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Adı-soyadı: İbrahim KARACA

İmza:

İran'daki Ehl-i Hak Türkleri adlı yüksek lisans tezi, Erciyes Üniversitesi Lisansüstü Tez Önerisi ve Tez Yazma Yönergesine uygun olarak hazırlanmıştır.

Tezi Hazırlayan

İbrahim KARACA

Danışman

Prof. Dr. Abdulkadir YUVALI

Genel Türk Tarihi ABD Başkanı

Prof. Dr. Abdulkadir YUVALI

Prof. Dr. Abdulkadir YUVALI danışmanlığında İbrahim KARACA tarafından hazırlanan “İran’daki Ehl-i Hak Türkleri” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Genel Türk Tarihi Anabilim Dalında yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

07.01.2014

JURİ:

Danışman: Prof. Dr. Abdulkadir YUVALI

Üye : Prof. Dr. Mustafa ÜNAL

Üye : Doç. Dr. Ali SELÇUK

(Handwritten signatures of Prof. Dr. Abdulkadir YUVALI, Prof. Dr. Mustafa ÜNAL, and Doç. Dr. Ali SELÇUK)

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetin Kurulunun 17.01.2014 tarih ve 01 sayılı kararı ile onaylanmıştır.

17.01.2014

Prof. Dr. Mustafa ÜNAL
Enstitü Müdürü

(Circular stamp of Erciyes University Social Sciences Institute, T.C. Ministry of National Education, 1980)

Prof. Dr. Mustafa ÜNAL
Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Ehl-i Hak inancı, günümüz İran ve Irak coğrafyalarında pek çok inananı mevcut bir inançtır. Senkretik ve heterojen bir yapıya sahiptir. Safevi Türk devleti ile beraber etkinliğini artırmıştır. Artan etkisiyle beraber araştırmalara konu olmuştur. Bu araştırmalar, Ehl-i Hak inancını tam manasıyla ortaya koyacak nitelikte değildir. Ehl-i Hak araştırmalarına katkı sağlamak amacıyla, bu tez hazırlanmıştır.

Bu çalışma sırasında benden yardımlarını esirgemeyen, sayın Doç. Dr. Ali SELÇUK Bey'e ve danışman Hocam Prof. Dr. Abdülkadir YUVALI' ya teşekkür ederim.

İRAN'DAKİ EHL-İ HAK TÜRKLERİ

İbrahim KARACA

Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yüksek Lisans Tezi, Ocak 2014

Danışman: Prof. Dr. Abdulkadir YUVALI

KISA ÖZET

Ehl-i Hak, birçok dinin özelliklerini taşıyan bir tarikatır. 13. Yüzyılda yaşayan Sultan Sohak tarafından kurulmuştur. Ehl-i haklar farklı coğrafyalarda farklı isimler ile anılırlar. Özellikle İran'da kendilerini Yaresan diye tanımlarlar. Irak'ın kuzeyinde Kakai olarak bilinirler. Yoğun olarak İran'nın batısı, Irak'ın kuzeyi ve güney Azerbaycan da yaşarlar.

Ali, diğer Şii toplumlarda olduğu gibi önemlidir. Ancak Sultan Sohak, Ali'den daha önemlidir. Ehl-i hak inancının merkezini kutsal tarihi içerisinde birbiri ardına gelen kutsal tecelliler olduğuna inanılır. Bu tecellilerde her zaman dört veya beş melek eşlik etmiştir. En önemli ritüeli Cem'dir. En yaygın ritüelleri niyazdır ve o hem cemde hem de bireyler, küçük gruplar tarafından ve özellikle gizli yerleri ziyaretleri sırasında hediyeleşmek amacıyla yapılır.

Çalışmamızın amacı, onları tarihsel süreç içerisinde tanımlamaktır. Geniş coğrafyalara yayılmalarından dolayı onlar Türkler, İranlılar ve Kürtler gibi birçok milletlerden oluşur.

Anahtar Kelimeler; Ehl-İ Hak; Yaresan; İran Türklüğü; Şiilik; Türk Dünyası; Türkiye; İran.

AHL-E HAQQ TURKISH OF IRAN

İbrahim KARACA

Erciyes Üniversitesi, Institute For Social Sciences

Master of Science Thesis, January 2014

Supervisor: Prof. Dr. Abdulkadir YUVALI

ABSTRACT

The Ahl-i Haqq is a belief which have the property of many religious. Ahl-i Haqq belief was founded thirteenth by Sultan Sohak who was lived in the thirteenth century. Ehl-i Haqq are referred to by different names in the different regions. A preferred self-designation of the community, especially in the Iran, is Yarisan. Among Turks in the north of Irak be known as Kakai. Intensely; live in west of Iran, north of Irak and in the south Azerbaijan of Iran.

As other Shi community, Ali is important. However, Sultan Sohak is more important than the Ali. A central tenet of Ahl-i haqq doctrine is belief in a series of consecutive divine incarnations, each initiating a new cyle of sacred history. The companions always are accompanied by four or five angels. The most important ritual is the jam. Niyaz is the most ritual, performed as it is, not only in the jam but also by individuals or small numbers of relatives or friends on various occasions, especially form of thanksgiving.

In the historical process, our study aims to describe them. Because of the wide geographical spread, they consist of many nations such as; Turks, Iranians and Kurds.

Key Words: Ahl-e Haqq; Yarisan; İran Turkishness; Shiism; Turkish World; Turkey; Persia.

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK.....	II
YÖNERGEYE UYGUNLUK.....	III
ONAY SAYFASI.....	IV
ÖNSÖZ.....	V
ÖZET.....	VI
ABSTRACT.....	VII
İÇİNDEKİLER.....	VIII

GİRİŞ	1
A) ARAŞTIRMANIN KONUSU	1
B) ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ	2
C) SINIRLILIKLAR	2
D) YÖNTEM	3
1. EHL-İ HAK KAVRAMI	4
1.2.KAYNAKLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ.....	6
1.2.1 Rus Şarkiyatçılar ve Batılı Kaynaklar.....	7
1.2.2. Farsça, Türkçe ve İlk Elden Kaynaklar.....	9

BİRİNCİ BÖLÜM

EHL-İ HAK İNANCININ ORTAYA ÇIKIŞI VE YAYILMASI

1.1. EHL-İ HAK İNANCINI MEYDANA GETİREN SOSYO-KÜLTÜREL

ÇEVRE.....	11
1.1.1. Siyasi Unsurlar ve Orta Çağlar İran Coğrafyası Siyasi Durumu	11
1.1.2. Dini Etmenler	19
1.1.2.1. Eski İran ve Asya İnaçları	20
1.1.2.2. Sufi tarikatlar ve benzer inanışlar	22
1.1.2.2.1. Nusayrilik	22
1.1.2.2.2. Hurufilik	23
1.1.2.2.3. Kalenderilik	24
1.1.2.2.4. Bektaşilik	25
1.2. SULTAN SOHAK VE EHL-İ HAK'IN ORTAYA ÇIKIŞI.....	27
1.3. SAFEVİ DEVRİ VE EHL-İ HAK 'IN YAYILIŞI.....	31

İKİNCİ BÖLÜM

EHL-İ HAK İNANCININ TEMEL İNANÇ ESASLARI

2.1. EHL-İ HAK İNANCININ ESASLARI.....	34
2.1.1. Tanrı İnancı	34
2.1.2. Melek İnancı.....	37
2.1.3. Ahiret İnancı (Tenasüh)	39
2.2. EHL-İ HAK İNANCININ KUTSAL KİTABI (SERENCAM).....	42

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GÜNÜMÜZ EHL-İ HAK TÜRKLERİ VE RİTÜELLERİ

3.1. EHL-İ HAK’IN ULU ŞAHSİYETLERİ VE KUTSAL MEKÂNLARI.....	48
3.2. EHL-İ HAKLARIN AYİN VE RİTÜELLERİ	50
3.2.1. Cem	50
3.2.2. Adak ve Kurban	53
3.2.3. Diğer Ritüeller.....	55
3.3. GÜNÜMÜZ EHL-İ HAK TÜRKLERİ.....	57
SONUÇ:	61
KAYNAKÇA	64
ÖZ GEÇMİŞ.....	69

GİRİŞ

A) ARAŞTIRMANIN KONUSU

Arapça “ehl” ve “hakk” kelimelerinin Farsça terkibi ile meydana gelen Ehl-i Hak kelimesi; “hakkın insanları”, “hak topluluğu” anlamlarına gelmektedir. Kendilerinden olmayanlar veya Sünni Müslümanlar tarafından; Ali İlahi, Şeytanperest, Davudi olarak nitelendirilmektedirler. Ayrıca, farklı; Irak’da Kakai, İran’da Tayesefan, Yaresan isimleriyle anılmaktadırlar.

Günümüz İran topraklarında, aslını Sufilikten ve Şiilikten alan gizli bir inanç olan Ehl-i Hak inancı, İslam zemininde diğer birçok inanç ve ritüellerin etkisi ile meydana gelmiştir. Ehl-i Hak inancının gizliliği, esaslarından ziyade, beraber yaşadıkları Sünni ve Şii Müslümanlardan çekince ve korkularından kaynaklanmaktadır.

Orta ve yakın zamanlarda, coğrafi şartları dolayısı ile İran, birçok kültür ve inanca ev sahipliği yapmıştır. Ayrıca; ticaret, kültür ve siyasi göç yolları üzerinde bulunması bu inançların birbiri ile etkileşimine sebep olmuştur. Bunlardan biri olan Ehl-i Hak inancı “taşkın” bir Şii fırka görünümünün de, tarihsel süreç içerisinde günümüzdeki halini almıştır. Bu araştırmamızda Şiilik izleri Ehl-i Hak inancının temelinde mi? Yoksa günümüz haline gelinceye kadar ki süreç içerisinde mi eklenmiştir? Gibi sorulara yanıtlamaya çalışacağız. Bunun yanı sıra yakın coğrafyalarda, benzer inanç ve dinler mevcuttur. Bunlardan biri hiç şüphesiz ki, Anadolu’dan Rumeli’ye kadar yer alan Bektaşiliktir. Ayrıca; Irak’ta bulunan Kakailer ve Şebekler, İran da bulunan Ali İlahiler, Suriye’ de bulunan Nusayriler ile Yezidiler, İran Azerbaycan’ın da ortaya çıkan Kalenderilik, Hurufilik gibi inançların etkileri var mı? Sorusunu da cevaplamaya çalışacağız. Dolayısıyla araştırmamızın konusunu, İran Ehl-i Haklarının etnik ve inanç sistemlerini ortaya koymak oluşturmaktadır.

Etnik menşei bakımından batılı araştırmalar, Rus şarkiyatçılar belli siyasi hedefler ve ideolojik yaklaşımlarla, bilimsellikten uzak olarak Kürtlere has bir inanış olarak

vurgulamışlardır. Meseleye etnik açıdan bakmak, bilimsellik den uzaklaştırır çünkü, Ehl-i Hak inancı milli bir inanç olmamakla beraber bünyesinde; Araplardan, Farslardan, Türklerden mensupları bulunan bir inançtır.

Ehl-i Hak inanç mensuplarının, inançlarını saklamaları neticesinde, Ehl-i Hak inancının arkasındaki sır perdesi aralanamamıştır. Son 150 yılda Avrupa, İran, Azerbaycan ve Türkiye’den araştırmacılar konunun üzerine eğilmişler, fakat tam anlamıyla mesele tetkik edilememiştir. Rus oryantalistler ise; birbiri ile çelişen ve mesnetsiz araştırmaları ile meseleyi etnik köken ve Sovyet anlayışı içerisinde karmakarışık bir hale getirmiştir.

B) ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Ehl-i Hak inancı; sade bir yapıya sahip olmaması, tek bir etnik kökene dayandırılmaması ve bulunduğu coğrafyanın geniş olması, Ehl-i Hak inancını açıklamaya sebep olmaktadır. Öncelikle tezimizin amacı, Ehl-i Hak inancını meydana getiren amilleri ve Ehl-i Hak inancının senkretik yapısını açıklamaktır. Bu amaç dahilinde Ehl-i Hak inancının ritüellerini, inanç esaslarını ve kutsal şahsiyetlerini objektif bir şekilde ele alacağız. Ehl-i Hak inancı günümüzde varlığını sürdürmektedir. Yakın coğrafyalar da birçok inanca etkileri olmuştur. Tahminen sayılarının 10 milyonun üzerin de olduğu göz önüne alınırsa, Ehl-i Hakların önemini anlamış oluruz.

C) SINIRLILIKLAR

Öncelikle belirtmemiz gerekir ki; Ehl-i Hak inancı, tek bir millet ve kültür dairesi çerçevesinde yer almamaktadır. Bu nedenle, konumuzu sadece İran’da bulunan Ehl-i Hak Türkleri ile sınırlandırdık. Bu değerlendirme içerisinde, Ehl-i Hak inancının temel esasları, etkilendikleri dinleri, ritüelleri ve oluşmasını sağlayan siyasi, sosyal ve kültürel olgulara yer vereceğiz.

İlk elden kaynaklara; ulaşım zorluğu, kaynakların Rusça, Farsça, Arapça olması bizi sadece İngilizce ve Türkçe kaynaklara yöneltmiştir. Ehl-i Hak inancının geniş bir coğrafyada varlığını sürdürmesi bizi zorlayan başka bir amil olmuştur. Bize, zorluk

oluşturan amillerin başında, Ehl-i Hak inancının her yer de aynı anlamı ihtiva etmemesi de gelmektedir. Şöyle ki, kırsal da yaşayanlar, Şii şehirlerde yaşayanlara “Şeriatçı”, şehirlerde yaşayanlar da kırsalda olanlara “Ali İlahi” demektedirler. Ayrıca yakın coğrafyalarda benzer inançlar da bulunması karışıklara sebep olmaktadır.

D) YÖNTEM

Tezin yazılmasında izlenecek öncelikli yöntem tarih-karşılaştırma yöntemi olacaktır. Konumuzla ilgili olarak yapılmış araştırmalar, yayınlanmış eserler karşılaştırılarak analiz edilecektir. Elde edilen bilgiler sebep-sonuç ilişkisi dahilinde ele alınacaktır. Konumuzla ilgili olarak objektif bir tutum sergilenecektir. Tarihsel olaylar kronolojik olarak değerlendirilecektir. Konumuza özel olarak Ehl-i Hak İnancı, on bir farklı koldan oluşmaktadır. Kaynaklar da bu kollara göre farklılıklara göstermektedir. Biz bu kaynakları birbirleri ile karşılaştırarak değerlendireceğiz. Ehl-i Hak inancının tarihinin, dini hikayelere dayanması ve gerçeklikleri noktasında kronolojik bir yol takip edilecektir.

Ehl-i Haklar hangi inançlardan etkilenmiştir? Veya bu günkü halini almasını sağlayan unsurlar nelerdir? Gibi soruları tarihi süreç içerisinde değerlendireceğiz. Bu tarihi süreç ve değerlendirmeleri, dini hikayeler ışığında ve karşılaştırmalar yoluyla aktarmaya çalışacağız. Ehl-i Hak inancını batılı ve doğulu yazarların eserleri doğrultusunda ilmi bir amaç haricini gütmekten anlatmaya çalışacağız.

1. EHL-İ HAK KAVRAMI

Türkler tarih boyunca belli bir siyasi coğrafya, kültür, dil, din kalıbına sığmamışlar ve diğer milletler, kültürler ve inançlarla etkileşim halinde olmuşlardır. Bu sebep ile bahis konusu olan İran merkezli taşkın¹ bir Şii inanç olan Ehl-i Hak inancı, kimilerine göre 13. ve 14.yy.'larda, kimilerine göre ise 15. ve 16.yy.'larda ortaya çıkmıştır. Ehl-i Hak inancı ve Türkler arasında ki en büyük benzerlik bünyesinde birçok inanış ve ritüeli barındırmasıdır.

Ehl-i Hak inancı genelde; Ortadoğu, Kuzey Hindistan, Anadolu², Karadeniz'in kuzeyi ve özelde ise; Doğu Anadolu, Kuzey Irak, Suriye, Lübnan, Afganistan, Batı İran, Zağroslar ve Mezopotamya'da mensupları bulunan farklı isimler ve değerlendirmelerle anılan Şii görünümlü bir inançtır.³ Bu yüzden ilişkilendirildikleri isimler coğrafi ve siyasi unsurlardan dolayı farklılıklar göstermektedir. Tezimizin amaç ve kapsamı nedeniyle biz, sadece İran Ehl-i Hak Türklerini kendilerini tanımladıkları bu kavram ile açıklamak durumundayız. Ayrıca bu inanç farklı coğrafyalarda, örneğin Irak'da Kakai⁴, İran Kürtlerinde "Yaresan" gibi adlandırmalarla anılmaktadır.

Arapça "ehl" ve "hakk" kelimelerinin Farsça terkibi ile meydana gelen Ehl-i Hak kelimesi "hakkın insanları", "hak topluluğu" anlamlarına gelmektedir⁵. Çünkü bu tabir kendilerini tanımladıkları ve inançlarına uygun düştüğü için kullandıkları kavramdır. Kelime manası ile hali hazırda gerçeğin insanları hakkın insanları anlamlarını taşımaktadır. Hem batılı ve hem de doğulu araştırmacılar bu anlamda hemfikirdirler.

Yukarıda bahis konusu olan coğrafya ve özellikle İran sahası zaman içerisinde Türk ve Türkistan kökenli muhtelif milletler⁶ tarafından istila ve fetih olunmuştur. Bu istilalar ve

¹ Aşırı şii yerine taşkın şii tanımı kullanmak noktasında gerek batılı ve gerekse doğulu araştırmacılar hemfikirdirler.

² Anadolu'da benzer inanışlara sahip Yezidiler kastedilmektedir.

³ Ahmet **Taşgın**, Irak'ta Mezhep Çatışmaları Arasında Alevi ve Bektaşiler, Önsöz Yayıncılık, İstanbul 2012, s.26.

⁴ C.J. **Edmonds**, Kürtler Türkler Ve Araplar,(Çev:Serdar Şengül, Serap Rüken Şengül), Avesta Yayınları, İstanbul 2003, s.245.

⁵ Namık **Musalı**, Rus Oryantalistlerine Göre Ehl-i Haklar, Önsöz Yayıncılık, İstanbul, 2013, s.13; İsrail **Babacan**, "İran Türkleri Arasında Yaygın Bir İnanç Ehl-i Hak ve Kutsal Kitapları Bayrak Kuşçuoğlu'nun Kelamları", Türk Kültürü Ve Hacı Bektaş-ı Veli Dergisi, sayı 33, Ankara 2005, s.214; Vladimir F. **Minorsky**, "Ehl-i Hak", M.E.B. İslam Ansiklopedisi, C.4, İstanbul 1988, s.51.

⁶ Türkler, Moğollar vb.

fetihler sadece siyasi olmayıp, aynı zamanda kültür ve dini unsurları da beraberinde getirmiştir. Ehl-i Hak inancı içerisinde bu özellikler fazlasıyla mevcuttur.

Birçok tanımlamaya tabi tutulsa da bize göre Ehl-i Hak İslami-Şii bir geleneğin üzerine Zerdüştî ve Batini etkilerle şekillenen, senkretik bir dini inançtır. Bu tanımlama yeterince açıklayıcı olmamakla beraber, çalışmamız boyunca bunu açıklamaya çalışacağız.

Bu kavramın aslı ve nasıl ortaya çıktığı konusunda gerek batılı araştırmacılar ve gerekse İran ve Azeri araştırmacılar, yeterli bilgi vermemektedirler. Komşuları ve başka inançlara⁷ mensup olan cemaat ve topluluklar onları farklı tanımlara dahil etmişlerdir. Ehl-i Hak kavramı topluluk olarak ilk defa 19. yy 'da Comte Gabineau tarafından kullanılmıştır⁸.

Ehl-i Hak inancı, inanç esasları bakımından sürekli bir yenilenme içerisinde olması bu inancı farklı coğrafyalarda farklı isimlerle anılmasına sebep olan başka bir amildir. Tanrının yedi tecellisi⁹ olduğu, bu tecellilerin farklı zamanlarda 4 erkek ve 1 kadın meleklerle gelmesi, onu sürekli kılmıştır. Tenasüh, bu inancın temel unsurlardan biridir. Tenasüh, her dönemde bir rehberin geleceğine inanmalarını ve baskılara karşı direnmelerini sağlamıştır. Buna göre liderin ölmesi durumunda başka bir beden ile tekrar geleceğine inanılır.

Ehl-i Hak'a mensup olanlar, inançlarına din ya da mezhep, meslek ya da rah (yol), reşte (kol), fırka, ayin adını vermekte, dolayısıyla kendilerini tanımlamaları, ayrı bir dinden İslami bir yola ya da İslam'ın bir koluna kadar uzanan geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır¹⁰. İslam'ın bir kolu olup olmadığı konusu, hala tartışmalara sebep olmaktadır. Bu tartışmalar güncel siyasi meseleler doğrultusunda ve Ehl-i Hak'ın artan nüfuzu, mevcut bulunduğu jeopolitik önem sebebi ile doğu-batı bilim dünyası arasında devam etmektedir. Ehl-i Hak inancının bir buçuk asırdır devam eden araştırmalarının ilk

⁷ Müslüman Şii ve Sünniler, Hristiyanlar(özellikle onları Ali İlahi tanımına sokmaya çalışmışlardır).

⁸ M. Reza **Hamzeh'ee**, Yaresan (Ehl-i Hak) Bir Kürt Cemaati Üzerine Sosyolojik-Tarihsel ve Dini-Tarihsel Bir İnceleme, Avesta Yayınları, (Çev. Ergin Öpengin), İstanbul 2009, s.56; Martin Van **Brumessen**, Kürtlük-Türklük-Alevilik Etnik ve Dinsel Kimlik Mücadeleleri, (Çev. Hakan Yurdakul), İletişim Yayınları, Altıncı Baskı, İstanbul 2005, s.139.

⁹ Bu tecelliler sırasıyla; Havendigar, Hz. Ali, Şah Hoşin, Sultan Sohak, Kırmızı(Şah Veys Kulu), Muhammed Bey, Han Ateş' dir.

¹⁰ T. Olsson, E. Özdalga, C. Rauduere, Alevi Kimliği, (Çev. B. Kurt Torun, Hayati Torun), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Üçüncü Baskı, İstanbul 2010, s.159.

kuşağındakiler, bu inancın On İki İmam Şiiliği altında eski İran ve Turan dinlerinin etkileşimiyle oluşmuş bir din olduğunu iddia etmişlerdir.

1.2.KAYNAKLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Ehl-i Hak inancı karmaşık yapısı ve sır dolu tabiatı gereği kaynakları sınırlıdır. Ayrıca, son derece nadir olan eserlere ulaşma imkanları zordur. Konu ile ilgili araştırma yapmış, gerek batılı ve gerekse doğulu araştırmacılar bu konuda, hemfikirdirler. Adlarının dahi yöreden yöreye değişkenlik göstermesi mevcut kaynak ve araştırmalara farklı bir boyut kazandırmıştır. Bunun sonucunda ise, kaynaklara ulaşmak ve bulmak sıkıntılı bir hal almıştır.

Avrupa, İran ve Ön Asya ülkeleri ile A.B.D’de, Ehl-i Haklar üzerine araştırmalar yaklaşık iki asır önce başlamıştır. Araştırmaların kapsadıkları amaçlar ve sık sık da belirgin karşıtlıklar, kaynak farklılığı sebeplerinden dolayı araştırma zor ve sınırlı olmuştur. Konu ile ilgili olarak Jean During “Avrupa ve İran’da ki Ehl-i Hak araştırmalarının eleştirel bir değerlendirmesi”¹¹ adlı makalesinde kaynakları birbirleriyle kıyaslayarak ele almıştır. Jean During’in söz konusu araştırması, çalışmamızın temel dayanaklarından olacaktır.

Son 80 yılda yazılan bir takım makalelere rağmen, bu inancın ne tür bir dine mensup oldukları, kitapları, kutsal mekanları, etnik yapıları ve kutsal kişileri tam anlamıyla anlaşılmış değildir¹². Nitekim Minorsky’nin makaleleri tekrar tekrar sosyal bilimciler tarafından kullanılmıştır.

Kaynak değerlendirmesini iki başlık altında ele almayı uygun görmemizin sebebi; iki dünya arsında farklı algılamalar ve karşıtlıkların bulunmasıdır. Başlıklar altında

¹¹ Bu makale 1996 yılında İstanbul da bulunan İsveç Araştırma Enstitüsü’nün 25-27 Kasım tarihleri arasında düzenlediği “ Osmanlı ve Modern Türkiye Alevilerinde Din, Kültürel Kimlik ve Toplumsal Örgütlenme “ başlıklı konferansta sunulmuştur ve Alevi Kimliği adı altında basılan kitapta yayınlanmıştır.

¹² Hamzeh’ee, s. 57.

istisnalar mevcut olmakla beraber genel hatlarıyla ve bakış açılarıyla farklılıklar içermektedir.

1.2.1 Rus Şarkiyatçılar ve Batılı Kaynaklar

Batı dünyasının amacı; Ehl-i Hak inancının temel esaslarını, ritüelleri ve etkilendikleri dinlerin tesirlerini öğrenmektir. Ancak, bu bütün batılı yazarların ortak bir amaç olmamıştır. Zaman zaman Batılı devletler tarafından gönderilen memurlar, konuyu siyaseten kullanmışlardır.¹³

Yukarı da bahsedilen During'in makalesi bize yardımcı olmuştur. Batılı araştırmacıların örneğini teşkil etmesi ve bu vesile ile diğerlerini aktarmak için bu makaleyi tenkit ettik. Batının, görünenden ziyade esas bakış açısını aktarması için bu makaleyi ele aldık. During eserinde Ehl-i Hak inancının kuruluş yerini İran Kürdistanı ve kurucusu Sultan Sohak'ı da, Kürt olarak değerlendirmiştir. Bu görüşü ile batılı araştırmacıların ortak bir bakış açısını sergilemiştir. During eserinde, Ehl-i Hak kaynaklarının ve araştırmalarının bir değerlendirmesini yapmıştır. Burada ilk elden kaynaklar yer aldığı gibi, ikinci elden kaynaklara da yer vermiştir. Ehl-i Hak inancını araştırırken dikkat edilmesi gereken noktalara ayrıntısıyla yer vermiştir.

Bir başka diğer önemli kaynak ise, Martin Van Bruinessen'in "Kürtlük, Türklük, Alevilik Etnik ve Dinsel Kimlik Mücadeleleri"¹⁴ adlı eseridir. Yazar bu eserde, Ehl-i İnancı ve benzer özellikler görülen Bektaşiliğin ortak yanlarına, vurgu yapmıştır. Ayrıca Hint kültüründe de var olan "Koşan duvar hikayesi"ne yer vermektedir. (bkz. 1.1.2.2. Bölüm)

Ayrıca konumuzla alakalı olarak araştırmaları bulunan Irene Melikoff'un "Uyur İdik Uyardılar"¹⁵ adlı eseri önemlidir. Melikoff Ehl-i Hak inancı ile yakından ilgisi olan, Bektaşilik hakkında değerli bilgiler vermektedir. Ayrıca Ehl-i Hak ile Bektaşiliğin aynı kaynaktan geldiği, benzer inanışları, hakkında bilgiler de vermektedir.

¹³ Bunun en güzel örneğini V. Minorsky oluşturmaktadır.

¹⁴ Martin Van Bruinessen, Kürtlük, Türklük, Alevilik Etnik ve Dinsel Kimlik Mücadeleleri, (Çev.Hakan Yurdakul), İletişim Yayınları, Altıncı Baskı, İstanbul 2005.

¹⁵ Irene Melikoff, Uyur İdik Uyardılar, (Turan Alptekin), Demos Yayınları, Üçüncü Baskı, İstanbul 2011.

Batılı araştırmacılar grubuna dahil ettiğimiz bir başka grup ise Rus şarkiyatçılardır. Tarih boyunca Ön Asya dünyasında olan inançların, en gizlilerinden sayılan Ehl-i Hak inancına Rus bilim adamlarının büyük katkıları olmuştur. Bunlar Çar I. Petro'dan itibaren doğu milletlerini tanımak, onlara kendi kültür ve dinlerini empoze etmek amacıyla, görevlendirilmiş memurlar olarak, karşımıza çıkmaktadırlar. Bunlar, ilk zamanlar yeni alınan Müslüman topraklarında misyonerlik faaliyetleri yapmışlar ve zamanın şartlarına göre davranmışlardır. Rusya da Bolşevik devriminden sonra, Sovyet ideolojisine hizmet amacıyla görevlendirilmişlerdir¹⁶.

Bu memurlar grubu hakkında bize yardımcı olan kaynak ise, Namıq Musalı'nın "Rus Oryantalistlerine Göre Ehl-i Haklar" adlı eseridir. Eser de birçok Rus şarkiyatçıların yapmış oldukları Ehl-i Haklar ile ilgili çalışmalar Türkçeye çevrilmiştir. Bu sayede çalışmaların maiyetini anlamamız noktasında bize yardımcı olmaktadır. Bu kaynağa Türkçe kaynaklar bölümünde değineceğiz.

Mevzu bahis olan Rus şarkiyatçılardan başta, Vladimir Fyodoroviç Minorsky gelmektedir. Ehl-i Hak inancının kutsal kitabı Serencam'ı da yayınlamış olduğu, "İran'daki Ehl-i Hak veya Ali İlahi Tarikatını Öğrenmek için Gereken Kaynaklar"¹⁷ adlı makalesi ile araştırmalara yeni bir boyut kazandırmıştır. Yazarın Türk tarihine önemli katkıları olmuştur ve eserini 1911 yılında yayınlamıştır. Ehl-i Hak araştırmalarının, sistemli olarak ilk çalışması kabul edilen eseri çalışmamızda önemli bir yeri olacaktır. Ayrıca, O'nun İslam Ansiklopedisinde bulunan Ehl-i Hak maddesi ve Sultan Sohak maddeleri de bulunmaktadır. Yaklaşık 80 yıl boyunca yapılan araştırmalara kaynaklık etmiş bulunmaktadır.

Başka bir Rus şarkiyatçı ise; Agafangel Yefimoviç Krymsky'nin "İran'da Gizli Bir Tarikat: Ehl-i Hak"¹⁸ adlı makalesidir. Müellif yapmış olduğu eserleri ile vazgeçilmez bir kaynak niteliği taşımaktadır.

Rus devlet politikasına göre; şekillenen bu araştırmalar ve amaçları ne olursa olsun, Rus şarkiyatçılar Ehl-i Hak araştırmaları üzerindeki sis perdesini aralamak için en azından dikkat çekmesi sebebi ile yapılan çalışmalar, önemli bir yer tutmaktadırlar. İstisnaları olmakla beraber, Rus şarkiyatçılar genel görüşlerini devlet belirlemiştir. Bununla

¹⁶ Musalı, s.51.

¹⁷ Musalı, s.167.

¹⁸ Musalı, s.159.

beraber Çarlık döneminde, Ehl-i Hak inancı ile Hristiyanlık bağlantıları irdelenmiştir. Hristiyanlık’ da ki Baba, Oğul ve Kutsal Ruh üçlüsü ile Ehl-i Hak’da bulunan Allah, Ali, Muhammed üçlüsü benzerliği ve şarap içme, domuz eti yeme gibi benzerliklerden istifade edilmeye çalışılmıştır. Rus şarkiyatçıların yanılgılarından bir diğeri ise; Hz. Ali’nin tarikatın merkezini oluşturması fikridir. Ancak Hz. Ali, Allah’ın yedi tecellisinden sadece birisidir. Hz. Ali önemli bir figür olmasına karşın, Ehl-i Hak inancının merkezi teşkil etmez. (Ayrıca Rus şarkiyatçılara ileride Türkçe kaynaklar da Musalı’nın eserini tanıtırken değineceğiz 1.2.2.)

Ehl-i Hak inancı ile ilgili çalışmamızın, ana kaynaklarından biri olan eser ise, M. Reza Hamzeh’ee’ nin “Yaresan (Ehl-i Hak) Bir Kürt Cemaati Üzerine Sosyolojik-Tarihsel ve Dini-Tarihsel Bir İnceleme” adlı eseridir. Yazar, eserini İran-İrak savaşı sırasında yazmıştır. İlk olarak Berlin’de 1990 yılında basılan kitap 2009 yılında, Türkçeye çevrilmiştir. Eserin önemi Ehl-i Hak inancına mensup olan “Nimetullah Ceyhunabadi’nin” Farsça “Şah Name-i Hakikat” ve Nimetullah’ın oğlu “Nur Ali İlahi’nin” yine, Farsça olarak yazmış olduğu ”Burhan ul-Hak” adlı eserlerden faydalanmasıdır. Bu eserlerden During’de bahsetmiştir. Yazar, bu eseri Ehl-i Hak’ın Hamuşi¹⁹ koluna bağlı olarak yazmıştır. Biz burada diğer kaynaklarla kıyaslama yaparak bu eserden faydalanmaya çalışacağız. Hamzeh’ee, eserini biri metodolojik açıklamalar olmakla beraber dokuz bölüme ayırmıştır. Hamzeh’ee’ nin Ehl-i Hak inancı hakkındaki ilk elden kaynakları kullanması ve bir alan araştırması yapması, bu eseri bize önemli kılmaktadır.

1.2.2. Farsça, Türkçe ve İlk Elden Kaynaklar

Ehl-i Hak inancı ile ilgili birçok Farsça ve Türkçe kaynak bulunmaktadır. Kaynakların çok ve birbirinden bağımsız bir şekilde olması, ayrıca eserlere ulaşım sorununun olması onları değerlendirme noktasında güçlükler oluşturmaktadır.

Türkçe kaynakların başında, çalışmamamıza ana kaynaklık eden Namıq Musalı’nın “Rus Oryantalistlerine Göre Ehl-İ Haklar” adlı eseri gelmektedir. Yazar, Ehl-i Hak inancı hakkında vermiş olduğu bilgilere ilaveten, konu ile ilgili olarak yapılan Rus

¹⁹ Ehl-i Hak çeşitli kollara ayrılmıştır ve tek bir yapıya sahip değildir. Bunlar adeta akide açısından birbirine yakın olan grupların bir federasyonu şeklindedir. İleride kutsal şahsiyetleri kısmında bu konuya ayrıca değinilecektir.

araştırmaların tercümelerine de yer vermiştir. Kitap, iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde; Ehl-i Hak inancı hakkında bilgilere yer vermiş, ikinci bölümde ise, Rus Şarkiyatçıların yaptıkları araştırmaların Türkçe çevirilerine yer vermiştir. İkinci bölümde yer alan Rusların başında F.V. Minorsky yer almaktadır. Minorsky'nin burada “İran’daki Ehl-i Hak veya Ali İlahi Tarikatını Öğrenmek İçin Gereken Kaynaklar”²⁰ adlı kitabının tercümesine yer verilmiştir. Bu eser içerisinde Ehl-i Hakların kutsal kitabı olan “Serencam” yer almaktadır. Biz Serencam’a buradan ulaşmaktayız. 1911 yılında V. Minorsky tarafından yayınlanmış olan bu Serencam, Ehl-i Hak inancının kuruluşunu manzum bir hikaye şeklinde anlatmaktadır(Kutsal kitapları bölümünde daha ayrıntılı olarak anlatılacaktır 2.3.). Belirtilmesi gereken bir diğer konuda, Musalı eserini yazarken Ehl-i Hak’ın Ateş Beyi koluna göre yazmış olmasıdır.

Türkiye’den ise, konuyla ilgili olarak çalışmalar artmış bulunmaktadır. Bunlar arasında İsrail Babacan’ın “ İran Türkleri Arasında Yaygın Bir İnanç Ehl-i Hak ve Kutsal Kitapları Bayrak Kuşçuoğlu’nun Kelamları” adlı makalesi gelmektedir. Bu makale, 2005 yılında Türk Kültürü ve Hacı Bektaş-ı Veli dergisinin 33. Sayısında yer almıştır. Bu makale de 16.yy da yaşamış olan Bayrak Kuşçuoğlu’nun kelamları hakkında bilgiler verilmiştir.

Bir başka eser ise, Ahmet Taşgın’ın “İrak’ta Mezhep Çatışmaları Arasında Alevi ve Bektaşiler”²¹ adlı eseridir. Yazar eserinde Şebekleri anlatmıştır. Ayrıca konuyla ilgili olarak Irak’taki Kakailer’i konu alan Ali Zeynel tarafından hazırlanan bir de yüksek lisans tezi²² vardır.

Bir başka diğer önemli eser ise, bir Ehl-i Hak olan Cavit Mürtezaoglu’nun “Yarizm”²³ adlı eseridir. Yazar bu eserde Ehl-i Haklarca kutsal sayılan şahsiyetleri anlatmıştır. Ehl-i Hak inancı hakkında önemli bilgiler yer almaktadır

²⁰ Musalı, s.167.

²¹ Ahmet **Taşgın**, Irak’ta Mezhep Çatışmaları Arasında Alevi ve Bektaşiler, Önsöz Yayıncılık, İstanbul 2012.

²² Ali **Zeynel**, “Kakaiyye Hareketi”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2004(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

²³ Cavit **Mürtezaoglu**, Yarizm Ehl-i Hak Alevilerin Yirmi Dört Ulu Ereni, Yurt Kitap-Yayın, Ankara 2011.

BİRİNCİ BÖLÜM

EHL-İ HAK İNANCININ ORTAYA ÇIKIŞI VE YAYILMASI

1.1. EHL-İ HAK İNANCINI MEYDANA GETİREN SOSYO-KÜLTÜREL ÇEVRE

1.1.1. Siyasi Unsurlar ve Orta Çağlar İran Coğrafyası Siyasi Durumu

Siyasi olarak İran coğrafyasını, belli bir kalıba sokmak oldukça güçtür. Tarihi boyunca birçok millet, din ve kültür daireleri etkisi altında kalmış olan coğrafyası, buna uygun olarak değişkenlik göstermiştir. İran kelimesini çalışmamız boyunca kültürel bir tanım olarak kullanacağız. İran kelimesi, 1947 yılından beri resmi olarak, Yunanlılar vasıtasıyla Avrupa dillerine geçen Persia isminin yerini almıştır. Bu kelime ise, tarihi İran coğrafyasının sadece bir kısmını ifade etmektedir. İşimizi kolaylaştırması açısından, “İran” terimini tarihsel ve kültürel bir kavram olarak kullanmayı tercih ediyoruz.

Genel hatlarıyla İran tarihi de göz önüne alınarak; Mezopotamya düzlüklerinden Ceyhun (Amuderya) nehrine ve güneyde Hint okyanusuna kadar uzanan bir sahayı kapsar²⁴. Batı sınırını belirleyen Zağros dağları, Mezopotamya’dan ayırmakla beraber

²⁴ Gene R. **Garthwaite**, İran Tarihi, (Çev. Fethi Aytuna) , İnkılap Kitabevi, İstanbul 2011,s.2.

ona ayrıca koruma özelliği de katar. Zağros dağları kuzey ve doğu'ya kadar Elbruz dağları ile buluşarak Kafkas dağlarına kadar uzanır. İran platosunun kuzey sınırı Zağros ve Elbruz dağlarından başlayıp Ceyhun nehri ve Maveräünnehir bölgesini geçerek Seyhun (Siriderya) nehrine ve Hindikuş dağlarına uzanır²⁵. Ayrıca İndus vadisinden Hint okyanusuna, Umman körfezi ve Basra Körfezi'ni de kapsar.

Böylesine büyük ve stratejik önemi dolayısıyla birçok geçiş güzergahı üzerinde bulunması onu bir çok istila ve medeniyetlerin kurulması özelliği katmıştır. Bu da bünyesinde bulunan devlet ve milletlerde izler taşınmasına sebep olmuştur. Ehl-i hak inancı da bunlardan nasibini almıştır. Nitekim İslami-Şii bir zemin üzerinde birçok farklı izler taşınmasının önemli sebeplerinden biri budur.

Tezimizin kapsamı ve konu bütünlüğü sebebi ile biz, sadece Sasani sonrası mevzu bahis olan coğrafya ve yakın çevresinde bulunan siyasi olaylardan, Safevi Türk devletinin kuruluşuna kadar olan olayları ele alacağız. Bu dönem, gerek İran coğrafyası gerek ise, Ehl-i Hak inancını oluşturan siyasi olayların temelini teşkil etmektedir.

İlk Müslüman Arap devleti Hz. Peygamber(632-661) tarafından Medine' de kurulmuş ve onun ölümünden sonra Hülefa-i Raşidin(632-661) tarafından yönetilmiştir²⁶. Hülefa-i Raşidin veya halifeler dönemini kapsayan 29 yıllık zaman çerçevesinde İslam devletinin sınırları Arap yarım adasını aşmıştır. Hz. Ömer zamanında, Arap orduları Sasani ordusunu 637'de Kadisiye'de ve 642'de Batı Zağros'lar da ki Nihavend de mağlup ederek Sasani devletinin sonunu getirmiştir. Böylece, Arap devleti İran coğrafyasına hakim oldu. Bununla beraber İslam kültürü, Zerdüşt-Sasani medeniyetinin üzerine etkisi başlamış oldu. Bu olay akabinde Turan kavimleri ile İslam devletini komşu yapmıştır. Halifeler dönemi sonrasında ayrıca İslam da ilk ayrılık meydana gelmiş²⁷ ve yüzden fazla fırkaya ayrılacak olan Şiilik ortaya çıkmaya başlamıştır.²⁸

Müslüman Arap devleti, Halifeler Dönemi'nden sonra Emevi hanedanının (661-750)²⁹ yönetimi altına girmiştir. Bu dönem boyunca, Arap devletinin sınırı İspanya'ya kadar uzanmış geniş bir coğrafyayı kapsamaktadır. Konuyla ilgili olarak Emevi devletinin

²⁵ Garthwaite, s.2.

²⁶ Nesimi **Yazıcı**, İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Altıncı Baskı, Ankara 2007, s.1.

²⁷ Ethem Ruhi **Fırlıklı**, Günümüz İslam Mezhepleri, İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, İzmir 2008, s.263

²⁸ Ayrıca bkz. Cemal Sofuoğlu, Avni İlhan, Alevilik Bektaşilik Tartışmaları, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, Beşinci Baskı, Ankara 2006.

²⁹ Bu dönem 14 halifenin yönettiği 89 yıllık bir dönemi kapsar.

yanlış ve sert tutumları gerek dini ve gerekse siyasi olarak derin parçalanmalara sebep olmuştur. Emevi'ler döneminde Şii ve Harici muhalefet olmakla beraber Arap kabileleri arasındaki geçimsizliklere halifeler de müdahil olmuşlardır³⁰. Arap kabileleri arasındaki mücadeleler şiddetlenmiştir. Şii ve Harici isyancılar, 745 yılından itibaren Ebü Müslim etrafında toplanmışlar ve Emevi halifesi II. Mervan'ı Büyük Zap Savaşı'nda yenerek, Emevi Hanedanı'na son vermişlerdir³¹.

Abbasiler merkezi Bağdat olmak üzere, 750 yılında devletlerini kurmuşlardır. Abbasiler, 1258 yılında Hülagü'nün Bağdat'ı almasına kadar devam edecek bu süreç de gerek İran, gerekse Ön Asya'nın günümüz coğrafyasına etkileri büyük olmuştur. Abbasilerin İslam dünyasında hâkimiyetleri bazı tarihçilere göre; Arap ve İranlılar arasındaki ırki mücadelenin, İranlılar tarafından kazanılması olarak yorumlanmıştır³². Emeviler'in sonunu hazırlayan olayların Horasan merkezli olması bu sebeptir. Fakat ihtilali başlatan ve devam ettiren güç etnik değil, farklı çıkar gruplarının ittifakına dayanmaktaydı. Böylece Arap devletinin merkezi ağırlığı Suriye'den Irak'a kaymıştır. Abbasîler İstanbul'a kadar istilalar yapmışlar ve geniş bir coğrafya ya hükmetmişlerdir. Böylelikle İslam dini yerel ve ilahi dinler üzerinde siyasi olarak da baskısı artırmış bir duruma gelmiştir. Ayrıca buradan hareketle devletin kuruluş akabinde meydana gelen bir diğer olayda, Talas Savaşı sırasında Türklerin Çin'e karşı, Arapların yanında yer almaları, Türkleri Araplar ile tanıştırmıştır³³. Abbasiler döneminde gerçekleşen diğer önemli olay ise; Halife Memun zamanında giderek artan İran nüfuzuna tedbir olarak Türklerin yönetime yerleştirilmesidir.

Abbasi devleti döneminde, ileride kökleşecek hareketlerin başlaması sebebi ile önemlidir. Özellikle, İran sahasında bir takım dini isyanlar meydana gelmiştir. Bunlardan, hiç şüphesiz 867 yılından itibaren baş gösteren ve Saffariler'in kurulmasıyla sonuçlanacak olan, Yakub B. Leys Es-Saffarın isyanı gelmektedir. Bundan başka olarak Basra ve El-Cezire bölgelerinde çalışan ve İslam tarihçilerince Zenc diye adlandırılan Afrika'nın doğu sahillerinden getirilen kölelerin ekonomik ve sosyal sebeplerden kaynaklanan isyanları (869-883), Güney Irak ile Güney Batı İran'ı hâkimiyetleri altına

³⁰ Yazıcı, s. 12.

³¹ Yazıcı, s. 11.

³² Yazıcı, s. 13.

³³ Erdoğan **Merçil**, Müslüman-Türk Devletleri Tarihi, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1993, s.1.

almalarıyla sonuçlanmıştır³⁴. Ayrıca, bu dönemde önemli bir oluşum ise, 821’de kurulan Tahiriler devletidir.(821-873) Bu devletin kurucuları, Müslüman olmadan önce Zerdüştî olan, Farslılardır. Tahiriler, Şii Müslümanlardır.

901-906 yılları arasında; Karmatiler adıyla bilinen bir gruba mensup İsmaili çeteleri, Suriye ve Filistin’de yağmalara başlayıp, Mekke’yi işgal ettiler. Fakat bunların haricinde kalıcı etkileri dolayısıyla en önemli isyan hareketi, Babek el-Hürremi (816-838)’ye ait olan isyandır³⁵. Bu nokta üzerinde durmamızda fayda vardır. Zira bu isyanın lideri olan Babek, Halife Memun ve Halife Mutasım dönemlerinde Güney Azerbaycan bölgesinde tehlike oluşturan, dini-siyasi mahiyetteki Hürremiye hareketinin lideridir. Babek çeşitli rivayetler olmakla beraber, kadın ve mülkiyet ortaklığı, ruhların tenasühü, hatta kendisini peygamber olduğunu iddia eden Mazdek’in, İslam’dan önce İran’da ortaya atmış olduğu fikirleri benimseyerek, İslami dönemde Hürremiye adı ile bu hareketi kurmuştur.³⁶ İsyan yirmi yıl kadar sürmüş ve çok ağır kayıplar verilmiştir.

10.yy.’a gelindiğinde, Abbasi devleti içindeki buhran zirve noktasına ulaşmıştı. Zenciler ve Babek isyanları bastırılmasına rağmen, etkileri hala devam etmekteydi ve İsmailiye³⁷ mezhebine ait fikirler süratle yayılmaktaydı. Abbasi devletinin zayıflaması ile birlikte merkezi otorite boşluğu oluşmuş, bölünmeler başlamıştır. Bu süreç de birçok feodal yapı ortaya çıkmıştır. Bizi ilgilendiren kısmıyla; Tahiriler, Saffariler, Samaniler kısa süreli devletler kurmuşlardır. Bunları Türkler tarafından kurulan; Karahanlılar, Gazneliler, Selçuklular ve Harezmşahlar takip etti³⁸. Ayrıca Halife Muktedir döneminde, Kuzey Afrika’da Fatımi soyundan gelen Ubeydullah (909) ve İspanya’da Emevi soyundan gelen III. Abdurrahman (929) halifeliklerini ilan etmişlerdir. Böylece “Üç Halife Dönemi” başlamıştır. Bunlardan konumuzla alakası nedeniyle en önemlisini Şii bir devlet olan Fatımiler teşkil etmektedir.

Abbasiler için en korkunç olanlardan biri ise; 945 yılında Şii-Büveyhiler’in Bağdat’ı işgali olmuştur. Böylece yaklaşık 110 yıl sürecek olan Büveyhiler hâkimiyeti

³⁴ Yazıcı, s.17.

³⁵ Yazıcı, s.17 .

³⁶ Yazıcı, s.18.

³⁷ Hz. Ali soyundan 6. İmam Cafer Sadık’ın yerine büyük oğlu İsmail geçerken yerine bilinmeyen bir sebeple küçük oğlu Musa’nın imam yapılması Şiiler arasında ilk kati ayrılığa sebep olmuş ve İsmail tarafını tutanlar İsmailiyye fırkasını kurmuşlardır.

³⁸ Yazıcı, s.21.

başlamıştır³⁹. Büveyhiler, Abbasiler zamanında İslam ülkelerinin bir kısmına hakim olan Fars kökenli unsurlardan birisidir.⁴⁰

Abbasi devletiyle beraber Ön Asya ve İran coğrafyası siyasi ve dini olarak şekillenmiş durumdaydı. Bu şekillenme inanç coğrafyası üzerinde etkili olmuştur. Buradan hareketle İran'ın büyük krallık geleneğine uygun olarak Horasan'da Safferi hareketine son vererek Samaniler ortaya çıkmıştır⁴¹. Coğrafi boyut küçülmüş ancak gelenekler devam etmekteydi. Samaniler İran tarihi açısından Sasaniler ve Safeviler arasında çok önemli bir rol oynamışlardır. İran kültür hayatı yeni unsurlarıyla birlikte devam etmekteydi. İran coğrafyasına Selçuklulardan önce hakim olacak Gazneli devletinin kurucuları, Samani devletinde asker olarak bulunmaktaydılar. Bilindiği üzere Türkler, Abbasiler ve Büveyhiler gibi devletlerde ücretli askerlik görevi yapıyorlardı. Bunlardan biri Samani ordusu askeri, Gazneli devletinin temellerini atacak olan Sebük Tegindir⁴². Samanilerin hâkimiyetini tanıyan Sebük Tegin Gazneliler hanedanının kurucusudur⁴³. O ölünce yerine oğlu İbrahim geçmiş ise de, Mahmut onu indirip tahta geçmiş ve tarihte ilk kez sultan unvanını kullanan ilk Türk hükümdarı olarak tahta oturmuştur.

Tezimizin konusunu oluşturan, Ehl-i Hak inancına ve dolayısıyla İran'a Hint dinlerinin etkileri bu zamanda önemli olarak gelmiş olduğunu düşünmekteyiz. Zira Gazneli Sultan Mahmut, Hindistan'a başarılı 17 sefer yapmıştır. Bünyesinde İslam'ın, Türklerin, İran'ın ve Hint kültürünün kaidelerini bulunduran bir devlet meydana getirmiştir.

İran'ın Türkler tarafından yönetilmesi Samaniler ile başlayıp, Gazneli Devleti ve sonrasında Büyük Selçuklu Devleti takip etmiştir. İran ve Ön Asya tarihi açısından önemli bir yeri olan Büyük Selçuklu Devleti 1040 yılında Dandanakan savaşı ile Nişabur merkezli olarak kurulmuştur. Selçuklular, İran ve Ön Asya tarihinde önemli bir sayfa açtılar⁴⁴. Her ne kadar daha öncesinde Türk göçleri olmuş ise de, bu zamanda bu göçlerin mahiyeti genişlemiş ve tamamen yeni bir yurt edinme halini almıştır. Göçler yüzyıllar boyunca artmaya devam ederek bugünkü halini alacaktır. Bu zamandan sonra

³⁹ Yazıcı, s.24.

⁴⁰ Seyfullah **Korkmaz**, "Irak Büveyhileri Dönemi Paraları ve Bunların Tarihi Değeri", Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı:8, Kayseri 1999, S.325.

⁴¹ Garthwaite, s.116.

⁴² A.Zeki Velidi **Togan**, Umumi Türk Tarihi'ne Giriş, Enderun Kitabevi, Üçüncü Baskı, İstanbul 1981, s.152.

⁴³ Yazıcı, s.178.

⁴⁴ Garthwaite, s.119.

Türkler, Ön Asya ve İran'da Arap ve Farslardan sonra etnik unsur olarak yer almaları hızlanacaktır.

Sultan Tuğrul Bey, Nişabur'da tahta oturduktan sonra bozulan nizam ve teşkilatı düzenleyip fetihlere başladı⁴⁵. Selçuklu kumandanları vasıtasıyla, 1051'den itibaren Kirman ve Umman dâhil tüm İran fethedildi. Fetihler münasebeti ile başkent doğuda olan Nişabur'dan Batı İran'da bulunan Rey'e taşındı. Bu sırada Bağdat'da bulunan Abbasî Halifesi Kaim-Bi-Emrillah, Şii Büveyhileri ve Fatımi devleti tarafından desteklenen, Büveyhi Ordusu komutanı Arslan Besasiri'nin baskısı altındaydı. Halifenin daveti üzerine Tuğrul Bey Bağdat'a geldi ve böylece 110 yıllık Büveyhoğulları baskısı ortadan kalktı⁴⁶. Daha sonra, Halife O'na "doğunun ve batının sultanı" unvanı vererek İslam dünyasının dünyevi işleri vazifesini yükledi⁴⁷. Böylece tüm İslam dünyasında, hutbede halifeden sonra Tuğrul Bey'in adı okunmaya başlamış ve İslam dünyasının hamiliğini üstlenmiştir. Ayrıca bu durum O'nu, Şii Fatımi halifeliliği ile düşman haline getirmiştir. Böylece, etkisi uzun bir süre devam edecek olan Şii ve Sünni Halifelik mücadeleleri, bu devletin çekişmesi ile başlamış oldu. 1071 yılında Sultan Alp Arslan Malazgirt zaferi ile Anadolu'nun kapılarını açmış ve kültür kaynaşmasına Anadolu Hristiyan kültürünü de katmış oldu.

Büyük Selçuklu Devleti zamanında meydana gelen diğer bir olay ise, İsmaililik adı altında İslam tarihinde büyük rol oynayan tarikatın tesiridir⁴⁸. Bunlar Kuran- ı Kerim'in zahiri, yani görünen manasının yanında bir de görünmeyen, yani batini manasının olduğunu savunan cereyandı⁴⁹. Burada İsmailileri, tezimizin konusu nedeniyle üzerinde durulmasında faydalı olacağı kanaatindeyiz. Bu hareketin ilk başarısı, Fatımi devletinin kurulmasında etkili olmasıdır. Devletlerinin kurulmasının ardından dai ve fedaileri vasıtasıyla taraftar kazanmaya başlamışlardır. Daha sonrasında da bunlar Sünni-Türk İhşidler devletini yıkarak kalıcı olarak Mısır' yerleşmişlerdir⁵⁰.

Büyük Selçuklu Devleti ile Fatımi Devleti mücadelesi, Fatımilerin savaşa cesaret edememeleri ile ilgili olarak daha çok propaganda ile devam etmiştir. Bu nedenle

⁴⁵ Merçil, s.48.

⁴⁶ Yazıcı, s.213.

⁴⁷ Mehmet Altay **Köymen**, Selçuklu Devri Türk Tarihi, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Üçüncü Baskı, Ankara 1998, s.187.

⁴⁸ Köymen, s.206.

⁴⁹ Köymen, s.208.

⁵⁰ Köymen, s.207.

“dai”⁵¹ yetiştirmek amacıyla “darü’l hikme” adında medrese kurmuşlardır. Buna karşılık olarak da Selçuklular, “Nizamiye Medreselerini” tesis etmişlerdir. Darü’l Hikme’nin dailerinden biri olan Hasan Sabbah, Alamut’u ele geçirerek tesiri uzun bir süre devam edecek olan Haşhaşiler olarak anılan grubu vücuda getirmişti⁵².

Sünni Abbasi Halifeliği hamiliği ve Şiilere karşı mücadeleler açısından önemli bir yeri olan Selçuklu devleti arkasından birçok vasal devlet bırakarak dağıldı. Büyük Selçuklu Devleti ardından bir otorite boşluğu bırakmıştır. Bu boşluk Cengiz Han ve halefleri ile dolacaktır.

Moğol imparatorluğunun kuruluşu dünya tarihinde kendi türünde eşsiz bir olay olduğu gibi İran tarihinin önemli bir kısmını oluşturmaktadır⁵³. Selçuklu devletinden sonra bölgede hakimiyet sağlayan Harzemşahlar devleti, Kutbüddin Harzemşah tarafından kurulmuştur⁵⁴. Harzem valisi, zeki bir siyaset ve devlet adamı olan Kutbüddin Harzemşah ölene kadar Selçuklu Devletine bağlı kalmıştır. Selçuklu Devleti dağıldıktan sonra Harzemşahlar devleti bu coğrafyada etkin bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Devlet Alaeddin Muhammed Harzemşah (1200-1220) zamanında en parlak dönemini yaşamıştır.

Moğolistan’da, Moğolları bir bayrak altında toplayan Cengiz Han, Çin’i işgal ettikten sonra batıya yönelmiştir. Moğollar ile Harzemşahlar arasındaki ilk silahlı çatışmalar, 1218 yılında Otrar olayı ile meydana gelmiştir. Daha sonrasında Muhammed Harzemşah’ın korkak tutumu sonucu, Maverâünnehir ve Horasanın Moğolların eline geçmesine sebep olmuştur. Doğuda başlayan Moğol tahakkümü, beraberinde büyük göçleri meydana getirmiştir. Bu göçler sonucunda İran bir Türk yurdu haline gelmiştir. Bu göçler sonucun da birçok eren ve evliya akınına uğramıştır. Bunlara Horasan Erenleri’de denmektedir. Bu hareket sonucunda bu dervişlerin tarikatlar kurması ile sonuçlanacak mezhep-tarikat hareketleri başlamış olacaktır. Bu dervişlerde Orta Asya inanç motifleri fazlasıyla yer almaktaydı. Moğollar’ın ordusunda ve gerisinde bulunan Uygurlar ’da, Manihaizm etkileri bulunmaktaydı.

⁵¹ İsmailiye fikirlerini yayan propagandacılarıdır.

⁵² Köymen, s.212.

⁵³ Wilhelm **Barthold**, Türk-Moğol Ulusları Tarihi, (Çev. Hasan Eren) ,Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006, s.30.

⁵⁴ Aydın **Taneri**, Harezmsahlar, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, Ankara 1993, s.9.

Cengiz Han ve halefleri sonrasında bu coğrafyaya hükmeden Hülügü'nün iki amacı vardı. Bunlardan ilki Alamut'u yıkıp Batını hareketini yok etmektir. 1256 yılında Hülügü Alamut'u almayı başardı ve kaleyi yok etti. Diğer amacı ise, Bağdat Abbasi Halifeliği'ni ortadan kaldırmaktır. Bu amacını da 1258 yılında gerçekleştirmiştir. Bağdat'dan kaçanlar Mısır'da bulunan Memluklar'a sığındılar. Moğol göçlerinin önemli bir sonucu ise, Akkoyunlular ve Karakoyunluların büyük bir kısmının bu zamanda gelmiş olmalarıdır⁵⁵. Konu ile ilgili olarak Z. Velidi Togan Hamsa-Zencan mıntıkasının Türk Moğollarının yerleşme alanları olduğunu söylemektedir. Ehl-i hak inancının doğduğu ve yayıldığı bölgelerde yoğun bir Türkmen nüfusu bulunmaktaydı. Ayrıca Z. V. Togan, Batı ve Doğu Azerbaycan'daki Moğol iskan mıntıklarından Marağa şehri ve çevresi, Urmiye gölü civarında "Suldız" ve "Padar" Türk oymaklarının olduğuna dikkat çekmektedir⁵⁶. Hülügü ile beraber 2 milyondan fazla Türk ve Moğol unsur İran coğrafyasına gelmiştir.⁵⁷

Hülügü sonrasında İran ve Ön Asya'da birçok feodal devlet ortaya çıktı. İran ve Ön Asya'nın büyük kısmına hakim olan Timur, bütün etkileriyle ortaya çıkmıştır. Timur'un ortaya çıkmasıyla birlikte İlhanlı sonrası otorite boşluğu, ortadan kalkmıştır. Deşt-i Kıpçak, Harzem ve Horasan üzerine seferlere başlayıp daha sonrasında ise, İran üzerinden Anadolu yönelmiştir. Timur, Ankara Savaşı'nda Yıldırım Bayezid'i mağlup ederek Anadolu'ya hükmetmiştir. Timur sonrasında ise, Anadolu da birçok Beylik kurulmuştur. Şüphesiz bunlardan en önemlileri Akkoyunlular ve Karakoyunlulardır. Bu dönemde Horasan'da; Kertler, Serbedarlılar, merkezi Şiraz olmak üzere Fars ve Kirman bölgesinde Muzafferiler, merkezi Bağdat olmak üzere Celayırlılar bulunmaktaydı⁵⁸. Timur zamanında bir istikrar hakim olmuş ve Timur'dan daha sonra gelecek olan Uluğ Bey zamanında muhteşem bir imar faaliyetleri başlamıştır⁵⁹.

Böylece Karakoyunlu, Akkoyunlu ve Safevi Türk devletleri öncesi İran coğrafyasında bulunan Türk unsurlarının nasıl meydana geldiğini ve hangi dini tesirler taşıdıkları izah etmiş bulunuyoruz. Bu asırlarda Ehl-i Hak inancının kurucusu Sultan Sohak ortaya çıkmış bulunmaktadır. Kısaca değindiğimiz bu tarihsel süreçte hiçbir hadisenin tesadüfi

⁵⁵ Togan, s.253.

⁵⁶ Togan, s.255.

⁵⁷ Togan, s.253.

⁵⁸ İsmail **Aka**, Timurlular, Türk Diyanet Vakfı Yayınevi, Ankara 1993, s.20.

⁵⁹ Ayrıca bkz. Wilhelm **Barthold**, Uluğ Bey ve Zamanı, (Çev. İsmail Aka), Kültür Bakanlığı, Ankara 1990; Lütfi **Göker**, Uluğ Bey Rasathanesi ve Medresesi, M.E. B. Basımevi, İstanbul 1995.

olduğu kanaatinde değiliz. Olaylar ve hareketler birbirini takip etmiş ve birbirlerinden izler taşımışlardır.

1.1.2. Dini Etmenler

Ehl-i Hak inancının zuhur ettiği çağı ve etkili olan unsurların kökenlerini anlamamız amacıyla, yukarıda İslam'ın doğuşundan, Safevi hanedanına kadar süren siyasi olayları, kısa bir tarihi süreç de anlattık. Şimdi, Ehl-i Hak inancını etkileyen dini çevreyi ele almaya çalışacağız.

İslam dini, ilahi bir din olarak 7. yüzyılda zuhur etmiş ve nüfuzunu 13. yüzyılda hemen tüm eski dünya medeniyetlerinde hissettirmişti. Bu yayılım ve genişleme beraberinde siyasi ve bir takım dini ayrılıkları da getirdi. Bu dini ayrılıklara yerel inançların etkisi olabilir. Halifelik tartışmaları gibi siyasi olaylar Şia'yı oluşturmuştur. Şia kelime manası itibariyle taraftar anlamlarına gelmekte olup Hz. Ali taraftarlığı karşılığıdır⁶⁰. Sıffin savaşı ile başlayan ayrılık, Kerbela faciasıyla birlikte derinlik kazanmış ve geri dönülmez bir hal almıştır. Bu olaylar sonucunda yüzden fazla fırkaya ayrılacak olan Ehli Beyt veya 12 imam⁶¹ anlayışı meydana gelmiştir. Emevi hanedanı zamanında On İki İmamcı'lara takınılan sert tutum, Abbasiler devrinde de devam etmiştir. Abbasiler devrinde meydana gelen isyanların birçoğunun sebebi nitelikteydi.

İslam'ın yayılışı muhtemeldir ki diğer milletler üzerinde bir tesir yapmıştır. Aynı şekilde ulaştığı milletler de yeni öğrenilen bu dine bir takım izler vermişlerdir. Yani yorum farklılıklarına sebep olmuştur. İslam, her yerde aynı manayı taşımıyordu. Yukarıda bahsettiğimiz siyasi olaylar neticesinde İran coğrafyası, farklı milletler bilhassa da Türklerin göçlerine ve fetihlerine maruz kalmış, Türk kültürü etkisi altına girmiştir. Bünyesinde birçok kültür ögesini bulunduran Türk kültürü İran coğrafyasın da bulunan kültürleri etkilemiştir. Bu başlık altında Ehl-i Hak inancını etkileyen inançlar nelerdir? Sorusuna cevap aramaya çalışacağız.

⁶⁰ Fığlalı, s.265.

⁶¹ Sırasıyla on iki imam; Hz. Ali, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin, Ali Zeynel-Abidin B. El- Hüseyini, Muhammed Bakır, İmam Cafer Sadık, Musa Kazım, İmam Ali Rıza, Muhammed B. Ali Rıza El-Cevat, Ali El-Hadi, Hasan El-Askeri, Muhammed B. Hasan El-Mehdi.

1.1.2.1. Eski İran ve Asya İnaçları

Bu başlık altında Zerdüştilik, Maniheizm, Mazdaizm, Budizm gibi inançları etkileri ölçüsünde yer vereceğiz.

Sasani devletinin resmi dini Zerdüştilik idi. Zerdüştilik, Eski İran dinlerinin Zerdüş tarafından reforma tabi tutulmuş hali olup, Çok Tanrıçılıktan Tek Tanrıçılığa doğru yol almış bir dindir⁶². İran'da birçok din doğmuş ve bu dinler İran sınırlarını aşarak geniş topraklara yayılmıştır. Şüphesiz bunların başında, Zerdüş tarafından ıslah edilen Mazdaizm gelmektedir. Aslında Zerdüş yeni bir inanç getirmemiş, öğretisini Mazdaizm üzerine inşa etmiştir. Zerdüş Orta Asya kökenli olduğu ve göçebeliğe dayalı bir inanç benimsediği kabul edilmektedir. Mehdi inancı, tekrar dirilme gibi inançları mevcuttur. Arap orduları buraya gelince, onları Ehl-i kitap olarak kabul ettiler ve Hristiyan, Yahudiler gibi kelle vergisine tabi tuttular⁶³. Böylece onların birçoğu eski adetlerinden vazgeçemediler. Hatta bir grubu eski inançlarına devam etti. İran'ın eski ve milli dinidir. Bu din Mani'ye kadar esaslarını korumuş ve Mani ile beraber reform gerçekleştirmiştir. Arap ordularından kaçan Zerdüşler Orta Asya'ya yönelmişlerdir. Burada Türkler arasında yer edinmişlerdir⁶⁴. Ayrıca burada bir Çin motifi olan Cennet Kuşu Zerdüştilik'e geçmiştir.⁶⁵ Zira horoz ateşin ve güneşin sembolü idi. Ehl-i Hak inancında ise, horoz ateş ve şeytanın sembolleridir. Hamzeh'ee dünyanın yaratılış hikayesinde yer alan "inci"⁶⁶ yi Mazdaizm'e dayandırmaktadır⁶⁷. Zerdüştilikte bulunan; Ameşaspanlar, Ehl-i Hak inancında bulunan; heften arasında mevcut bir benzerlik mevcuttur.

Burada ela almamız gereken bir başka din mutlak olarak tesiri görülen Manihaizm'dir. Bu din, bünyesinde Hristiyanlık başta olmak üzere; Mazdaizm, Zurvanizm ve Mezopotamya dinlerinden izler taşımaktadır.⁶⁸ Mani veya Manes 216 yılında Irak da doğmuştur. Bulunduğu coğrafya Mazdaizm'in tesiri altında olan bir bölgeydi. Bu inanç iki temel unsura yani iyilik ve kötülük esasına dayanmaktadır. Mani'nin getirdiği

⁶² Huzeyfe **Sayım**, "Zerdüştilik'de Kozmogoni ve Yaratılış", Erciyes Üniversitesi S.B.E. Dergisi, Sayı:16, 2004 Kayseri, s.92.

⁶³ Garthwaite, s.112.

⁶⁴ Harun **Güngör**, Ünver **Günay**, Türk Din Tarihi, Laçın Yayınları, Kayseri 1998, s.162.

⁶⁵ Güngör, s.162.

⁶⁶ Ehl-i Hak inancına göre dünya yaratılmadan önce Tanrı "Ya" adıyla bir incinin içerisindeydi, bu konuya Tanrı inancı bölümünde yer verilecektir.

⁶⁷ Hamzeh'ee, s.134.

⁶⁸ Güngör, s.164.

yenilik ise, maddenin kötülük ve mana ise iyilikle eş tutmasıdır. Mani'nin yaymış olduğu din farklı coğrafyalarda farklı mezhepler doğurmuştur. Örneğin Çin Maniliği Budizm izleri taşımaktadır⁶⁹. Ayrıca dünya Ehl-i Haklar da olduğu gibi zamana ayrılmıştır. Bunlar mazi, hal ve istikbal çağlarıdır⁷⁰. Soğdaklar, Kaşgar ve Talas Türkleri arasında Manihai inançları yaymışlardı ve 762 yılı civarında Uygur Hakani Böğü Kağan, temas ettiği bazı Manihailer vasıtasıyla Manihaizm'i kabul etti. Bu din 8. yüzyıl da Türklerle buluşmuş ve etkisi 13. yüzyıla kadar devam etmiştir. Manihaizm'de bulunan Mithra (canlı ruh)'nın beş oğlu vardı. Bunlar ayrı görevleri olan melekler olmuşlardır. Bu noktada Ehl-i Hak inancında bulunan melekler ile benzerlik göstermektedirler. Manihaizm de bulunan bu melekler, 7 Mühür'e itaata mecburdurlar. Bu da bize "Hefteni"(7 beden) aklımıza getirmektedir. Ayrıca Manihaizm'de bulunan; 12 "Üstad", 72 "Piskopos", 360 "Rahip", "Dintarlar" ve "Dinleyiciler",⁷¹ Ehl-i Hak inancında bulunan; 11 "Handan", 72 "Serdar", 366 "Er", 444 "Çırağçı", 9900 "Hizmetçi"⁷² aralarında benzerlik bulunmaktadır.

Moğol göçleri sonucunda; Orta Doğu'nun etnik yapısı, hızlı bir şekilde değişmeye devam etti. Bu göçlerle özellikle Orta Asya'dan gelen Türk, Hint, Moğol ve Çin dini kültür öğeleri de beraberinde gelmiştir. Ehl-i Hak inancı, karşılaştığı ve aynı etkilenme alanı içerisinde olduğu diğer dinlerin, iyi ve güzel olan yönlerini kendine has bir sentez yöntemiyle bünyesine alıp hazmedebilen bir inanç sistemidir. İran'ın kırsal kesiminin, etnik ve dini açıdan önemli ölçüde çehresini değiştiren Türk yerleşmesinin, fiziksel ve sosyal boyutu, bu yeni nüfusun yerleştiği kentler ve köylerle ilgili olduğu kadar, muhakkak ki Orta Asya'dan beri süregeldikleri yarı yerleşik hayat yaşayan kesimlerle de ilgilidir. Buna örnek olarak da İslamiyet öncesinde Türkler ve Moğollar, kutsal kabul ettikleri hayvanların kemiklerini kırmamaya özen gösterirlerdi.⁷³ Hayvanın bir başka dünyada yeniden dirilmesine, dirildiğinde ihtiyaç duyacağına inanarak kemiklerini toplayıp gömer veya yakarlardı.⁷⁴ Kurban olayında anlatacağımız (3.2.2.) üzere, kurban edilen hayvanın kemikleri kırılmaz ve gömülürdü. Eski İran inançları, Ehl-i Hak inancına etkileri olmakla beraber, bu etkilerin kesinliği netlik kazanmamıştır.

⁶⁹ G.M. Meredith, "Orta Asya Türklerinde Manihailik", Türk Kültürü El Kitabı, Cilt 2, Kısım 1 A, 1972, s.149.

⁷⁰ Herve Rousseau, Dinler, (Çev. Osman Pazarlı), Remzi Kitabevi, İstanbul 1993, s.163.

⁷¹ Meredith, s.154.

⁷² Musalı, s.17.

⁷³ Güngör, s.162.

⁷⁴ Bruinessen, s.154.

1.1.2.2. Sufi Tarikatlar ve Benzer inanışlar

İslam kültür ve düşünce tarihini derinden etkileyen hiçbir Sufi akım, İslamiyet'in beşiği olan Arabistan'da doğmamıştır. Dört Halife Döneminin son zamanlarında, İslam toplumlarının içine düştüğü siyasi ve ictimai buhranlar; ardından gelen Emevi dönemi (661-750)'nde eski kabile ırkçılığına yeniden ağırlık veren mevali politikası; Abbasiler döneminde devam eden iç siyasi bunalımlar ve bunun sonucunda içtimai nizamı sarsan buhranlar, Şiiliğin ortaya çıkmasına zemin hazırlamışlardır. İslamiyet'i kendi eski kültürleri dâhilinde algılayan Mevali orta tabaka, kitabi ve nasçı Araplara karşı tepki göstermişlerdir⁷⁵. Bu tepkiler, mistik bir hal içinde Sufi tarikatlar olarak ortaya çıkmıştır. Burada Sufi tarikatların çoğu, Şiilik esasları ile meydana gelmiştir. Biz burada sadece Ehl-i Hak inancının, kuruluşu ve sonrasında benzer özellikler taşıyan inanışları anlatmaya çalışacağız. Bu bağlamda; Nusayrilik, Bektaşilik, Kalenderilik, Hurufiliği Ehl-i Hak inancına etkileri oranında değineceğiz.

1.1.2.2.1. Nusayrilik

Bu inançların başında şüphesiz aynı kaynaktan beslenen Nusayrilik gelmektedir. Nusayrilik Muhammed b. Nusayr en-Nemiri (ölüm 883) tarafından kurulan batını karakterli Şii bir mezheptir. Hz. Ali'nin ilahlaştırılması, tenasüh inancı gibi aşırı fikirleriyle mezhep farklı din ve sistemlerden aldığı karma bir inanç sistemine sahiptir⁷⁶. Batınilikten kaynaklanan diğer aşırı Şii fırkalarında görüldüğü gibi, Nusayrilik hakkında da, hem adları ile ilgili olarak birbirinden çok farklı ve bazen tamamen ilgisiz iddialar ileri sürülmüş; hem de oldukça gizli kalmış olmanın ötesinde birbiriyle ilgisiz rivayetlerden örülü gizemli bir tarih inşa edilmeye çalışılmıştır. Nusayrilik, Fatımiler ile güçlenmiş ve etkisi Suriye merkezli olarak devam etmiştir. Nusayrilere göre; Ali zahirde imam ise de, batını olarak tanrıdır⁷⁷. Nusayrilerde, Ehl-i Hak meleklerinden olan

⁷⁵Ahmet Yaşar **Ocak**, Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sufilik: Kalenderiler (XIV ve XVII Yüzyıllar), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992,s.4.

⁷⁶ Halil İbrahim **Bulut**, Dünden Bugüne Siyasi-İtikadı İslam Mezhepleri Tarihi, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2011, s.273.

⁷⁷ Bulut, s. 282.

Salman, Ehl-i Hak inancında Hz. Ali döneminin meleklerinden biri olarak yerini almaktadır. Bunun yanısıra Nusayriler de Salman'dan sonra “beş eytam” adında melekler bulunmaktadır⁷⁸. Ayrıca Nusayriler’ dede tenasühün yanında, hulul inancının da mevcut olması, Ehl-i Haklar ile ortak özelliklerdendir. Ancak bu ortak özelliklerin nasıl bir etki yaptığını, tam olarak bilememekteyiz.

1.1.2.2.2. Hurufilik

Bir başka benzer inanç sistemi de Hurufiliktir. Geniş çapta eski İran dinlerinin kalıntılarını, Hristiyanlık, Kabalizm ve Neoplatonizm’e ait inanç ve telakkileri mistik bir karakterle birleştirerek ortaya çıkan Hurufilik kimilerine göre bir çeşit senkretik mezhep, kimilerine göre de ayrı bir din olarak algılanabilir⁷⁹. 14.yy’ın ikinci yarısında muhtelif dini kaynaşmalar sonucunda Azerbaycan’da çıkmış olup, Mısır dahil bütün Ortadoğu’daki Sünni-İslam dışı çevreleri büyük ölçüde etkisi altına almıştır. Hurufiliğin 14. yüzyıl’ın sonlarından itibaren 15. ve 16. yüzyıllar boyunca Anadolu ve Rumeli dahil bütün Osmanlı topraklarında sanıldığından daha yoğun etkiler hasıl ettiği giderek daha iyi anlaşılmaktadır⁸⁰. Ehl-i Hak ile en büyük benzerliği tenasüh inancıdır.⁸¹ Hurufi akımını Fazlullah Naimi Tebrizi geliştirmiş ve bir sistem haline getirmiştir. Hurufiler bazı harf ve rakamlara kutsallık yükleyerek, anlamlar taşıdığına inanılan bir mezheptir⁸². Örnek olarak; Ali kelimesinin yazımında bulunan, “elif” harfini büyük, ”lam” harfini burun, ve “ayn” harfini de kaşlar olarak, görerek her insanda Ali’nin dolayısıyla Tanrı’nın sureti olduğunu vurgulamışlardır. Bu da inancın vahdet-i vücut esasını göstermektedir. Fazlullah, aşırı fikirlerinden dolayı Timur tarafından idam ettirilmiştir (1394). Hurufilerin en büyük halifesi olan Aliyyülala, Ehl-i Haklar arasında da kutsal sayılmaktadır. O Sultan Sohak’ın yaveridir ve Ehl-i Haklar arasında Ali Kalender olarak bilinmektedir⁸³. Hurufilik Ehl-i Haklardan daha sonra ortaya çıkmış bir harekettir. Bu yüzden etkisi ne zaman olmuştur onu bilememekteyiz.

⁷⁸ Fırlı, s.370.

⁷⁹ Ahmet Yaşar **Ocak**, Orta Çağlar Anadolu’sundan İslam’ın Ayak İzleri Selçuklu Dönemi Makaleler Araştırmalar, Kitap Yayınevi, İkinci Baskı, İstanbul 2011, s.82

⁸⁰ Ocak, Orta Çağlar..., s.82.

⁸¹ Bruinessen, 175.

⁸² Murtezaoğlu, s.19.

⁸³ Murtezaoğlu, s.19.

1.1.2.2.3. Kalenderilik

Kalenderilik; 9. yüzyılda etkisini gösteren Melamilik 'den esinlenerek, 12. ve 13. yüzyıllarda Cemaleddin Savi tarafından sistemleştirilen bir tarikattır. Ancak ilk Kalendiriler 10.yy'lar da ortaya çıkmışlardır. Nitekim 938 yılında Hemedan'da doğan, Baba Tahir Uryan bir Kalenderi idi. Baba Tahir Ehl-i haklar arasında, Şah Hoşin tecelli dönemi melekleri içinde yer almaktadır. İran'ın Savi şehrinde doğan Cemaleddin Savi Moğol istilası önünden kaçarak Suriye'ye gitmiştir. Burada Kalenderi fikirler etkisinde kalmıştır ve etrafına müritlerini toplamaya başlamıştır. Sunni toplumun tepkileri üzerine ölene kadar yaşayacağı, Dimyat'a göçmüştür. Kalenderilik tarikatını da burada kurmuştur. Ancak A. Yaşar Ocak, Kalenderiliğin asıl vatanının İran olduğunu söylemektedir⁸⁴. 1232-1233 yıllarında öldüğü tahmin edilmektedir. Horasan ve Türkistan'a kadar yayılmıştır. Bu Kalenderi zümreler Moğol tahakkümünden kaçarak İran coğrafyasına girmişlerdir. Eski Hint ve İran inanç izleri⁸⁵ taşıyan Kalenderilik, kolları⁸⁶ vasıtasıyla uzun bir süre İran'da varlığını sürdürmüştür. Kalenderilik mistik temellerini oluştururken hem doğrudan doğruya, hem de Melamilik vasıtasıyla Hint-İran mistisizmine dayanmıştır⁸⁷. Ehl-i Hak inancı noktasında yukarıda da bahsettiğimiz gibi, Şah Hoşin tecelli dönemi melekleri arasında yer alan Baba Tahir Uryan bir Kalenderi idi⁸⁸. Yine Han Abdal ve Abdal Beg gibi ünlü Kalendiriler tecelli tablosunda⁸⁹ yer almaktadır. Bunun haricinde gösterebileceğimiz bir başka nokta ise, Kalenderilik de yer alan mücerretlik kavramıdır. Buna göre; kalendiriler özellikle Budist etkilerle bekar yaşamışlardır. Ehl-i Hak inancı kutsal şahsiyetleri de (Hz. Ali hariç) evlenmemişlerdir. Bu Kalenderiliğin bir tezahürü olarak görülebilir. Kalenderilik de yer alan bir başka esas da “vahdet-i vücut” tur. Bu noktada Ehl-i Hak inancı içerisinde yer alan hülul ve tenasüh gibi öğelerin yansımaları olabilir. Aynı anlamlara gelmeseler de, Sünni-Şii Müslümanlar tarafından Ehl-i Hak ve Kalenderilere, Ali İlahi denmesine sebep olmuştur. Kalenderiliğin Ehl-i Hak inancı öncesi kurulmuş senkretik bir tarikat olması, bize Ehl-i Hak inancı için bir örnek görünümü vermektedir.

⁸⁴ Ocak, Osmanlı..., s.23.

⁸⁵ Ocak, Osmanlı..., s.142.

⁸⁶ Camilik, Haydarilik ve Nimetullahilik.

⁸⁷ Ocak, Osmanlı..., s.16.

⁸⁸ Ocak, Osmanlı..., s.202.

⁸⁹ Bu tablo tanrının tecellileri ve tecelliler sırasında gelen meleklerin yer aldığı tablodur. İleri de 2.1.1. bölümde değinilecektir.

1.1.2.2.4. Bektaşilik

Benzer inanışlara sahip bir başka inanç da, Bektaşiliktir. Biz burada, konu ile ilgili çalışmaları bulunan Irene Melikoff'un çalışmalarından faydalanacağız. Hacı Bektaş-ı Veli adı, ilk olarak Anadolu Selçuklu Devleti yönetimi esnasında, Anadolu da meydana gelen Babailer İsyanı (1240) ile duyulmaktadır. Bu isyan da Baba İlyas'ın müridi olarak isyana katılmış ve bu isyan da kardeşi Mintaş'ı kaybetmiştir. İsyanın bastırılması sonucunda ise, Suluca Karahöyük'e⁹⁰ kaçmıştır. Burada ölene kadar münzevi bir hayat yaşamıştır. Yaşadığı dönemde bir tarikat kurmamış veya müridleri olmamıştır. Hacı Bektaş-ı Veli'nin ölümünden sonra, II. Bayezid'in (1481-1512), 1501 yılında Balım Sultan'ı Hacı Bektaş tekkesi postnişinliğine getirmesiyle tarikat kurulmuştur.⁹¹

Melikoff'a göre; Bektaşilik birbirine aykırı birçok ögenin karıştığı, örf-dışı ve dili Türkçe olan bir halk öğretisidir. Dolayısıyla bu yapı, Bektaşiliği senkretik bir hale sokmaktadır. Eğer, Bektaş senkretizmi çözümlenecek olursa, her şeyden önce Sufi ve 12 İmam temelli görünüş altında, ruhun beden göçü ve hatta bazen tenasüh, yani ruhun sürekli dolaşımı inanışlarına, Hz. Ali'nin Tanrısallığı görüşü karışmış, aşırı Şii öğretiler ortaya çıkar.⁹² Bu tanımdan hareketle Bektaşilik de yer alan öğretiler, Ehl-i Hak inancı içerisinde yer almaktadır. Bektaşilik de, Tanrı'nın insan suretinde tecelli ettiği inancı vardır.⁹³ Ancak bu etkileşim nasıl olmuştur? Bunu açıklamak bir hayli zordur. Bunun nedeni ise, Bektaşiliğin Ehl-i Hak inancından sonra ortaya çıkmasıdır. Ehl-i Hak öğeleri içerisinde Hacı Bektaş-ı Veli'nin önemli bir yeri vardır. Tanrı, Hz. Ali olarak tecelli etmiştir. Hz. Ali, peygamberler ve evliyalar suretinde ortaya çıkmıştır. Burada anlatmamız gereken bir başka konu ise; Bektaşiler de, Ehl-i Haklar da ve Hindularda ortak olan bir hikayedir. Bu hikaye yani "koşan duvarın hikayesi" şöyledir;

"Sultan Sohak, öğretilerini açıklamaya hazır olunca, Perdiver'e yerleşmeye karar verir. Dostlarından biri olan Davud, bir duvar ustasıydı ve onlar için Sirvan nehri kenarına bir ev inşa etmeye başlamıştı. Ancak seçmiş oldukları yer uzun zamandan beri, büyük sihirli güçlere sahip bir mistik olan Pir Mikail'in bölgesi içerisindeydi. Pir Mikail bölgesinde hak iddia edenleri duyunca, öfkelenirdi. Zehirli bir yılanı kırbaç tutarak vahşi

⁹⁰ Günümüzde Hacı Bektaş olarak bilinir.

⁹¹ Melikoff, s.22.

⁹² Melikoff, s.23.

⁹³ Melikoff, s.44.

*bir aslanın sırtında, sert bir savaşçı gibi Perdiver'e doğru ilerledi. Pir Mikail'in yaklaştığından haberdar olan Sohak, Davud'a inşa ettiği duvarın üstüne çıkmasını ve Pir Mikail'i karşılamasını söyledi. Sohak'ın gücüyle duvar, dörtmala ilerlemeye başladı. İki süvari Sirvan nehri kıyılarında karşılaştı. Davud dostça selam verdi. Pir Mikail ise, sinirlendi ve şunları söyledi; "hünerleri olan Şeyh Sohak'ı göreceğimi sanıyordum, ama görüyorum ki karşımda duvarla oynayan bir çocuk var" dedi. Bu sırada Sultan Sohak aniden ortaya çıktı. Sirvan nehri Sultan Sohak'ın varlığından duyduğu sevinç ile gürledi. Sultan Sohak, Pir Mikail'i nehri susturmaya davet etti. Ancak Pir Mikail başarılı olamadı. Bunun üzerine Sultan Sohak sulara sessiz olmalarını söyledi ve nehir hemen itaat etti. Sultan Sohak, Davud'a sihirli halısını suyun üzerine sermesini emretti ve üzerine oturdu. Pir Mikail'in aç olduğunu görerek, sudan pişmiş bir balık çıkardı. Balığı yerken kılıcığını kırmaması gerektiğini söyledi. Mikail balığı yerken sudan başka bir balık "eşimi geri istiyorum" dedi. Bunun üzerine Sultan Sohak onu kemiklerinden tekrar yarattı. Buna şahit olan Pir Mikail, Sultan Sohak'a itaat etti."*⁹⁴

Bu hikaye Bektaşiler de Hacı Bektaş, Hindular da ise, Şah Mina Sahip olarak kendisini göstermektedir. Ayrıca, bu hikaye de yer alan kemiklerin kırılmaması Orta Asya Türk inançları arasında yer almaktadır.

Bektaşiler ve Ehl-i Haklar arasında benzer kurumlardan biri de, muhasipliktir. Bu Ehl-i Haklarda "şart-ı ikrar" olarak yer almaktadır. Buna göre; bir kadın ve erkek arasında ahiret kardeşliği esasına göre, bir tören yapıldı. Bu törenden sonra bu iki kişi arasında kardeşlik meydana gelir ve evlenmeleri yasaktır. Toplumsal dayanışmayı güçlendirmek amacıyla oluşmuş bir kurumdur⁹⁵. Bu kurum Ahi teşkilatlarında mevcuttur. Ayrıca Ahi teşkilatları kurucularını Selman-ı Farisi olarak göstermektedirler. Bu şahsiyet iki inanç dada kutsal sayılmıştır.

Bir başka diğer önemli husus ise, Şeytandır. Şeytan Bektaşî, Ehl-i Hak ve Yezidiler de kötü ruhu temsil etmezler. Bu noktada diğer bir inanç olan Yezidilik devreye girmektedir. Her üç inançta da şeytan Allah'a olan sevgilerinden dolayı Adem'e secde etmemiştir. Tavus kuşu şekline girerek cennet de Hava'yı yasak meyveyi yemeyi ikna etmiştir. Bu nedenle Melek Taus adıyla anılmaktadır. Bu Bektaşilik de Horoz

⁹⁴ Bruinessen, s.140.

⁹⁵ Melikoff, s.61,

şeklindedir. Törenleri sırasında Horoz kesmektedirler⁹⁶. Ayrıca, Bruinessen bir Ehl-i hak efsanesine dayanarak Sultan Sohak'ın öldükten sonra Anadolu'da Hacı Bektaş olarak ortaya çıktığını söylemektedir.⁹⁷

Yukarıda anlatmış olduğumuz Sufi Tarikatler ve Ehl-i Hak inancı ile ortak yönleri doğrultusunda, Ehl-i Hak inancının bu ortam da şekil aldığını söyleyebiliriz. Yaşayan bir inanç olarak Ehl-i Hak temeli 13.yy da atılmış, ancak günümüze kadar değişim geçirerek, bugün ki halini almıştır.

1.2. SULTAN SOHAK VE EHL-İ HAK'IN ORTAYA ÇIKIŞI

Sultan Sohak, Ehl-i Hak inancının kurucusu olarak kabul edilen kişidir. Burada önemle belirtmemiz gerekir ki; kaynaklar da onun ismi “İshak”⁹⁸, “Sahak”⁹⁹, “Sohak”¹⁰⁰ ve “Sehak”¹⁰¹ olarak geçmektedir. Biz genel olarak kullanılan “Sohak” tabirini kullanacağız.

Ehl-i Hak inancının kurucusu olan Sultan Sohak; Ehl-i Haklarca, Tanrının dördüncü tecellisi olduğuna inanılır. Bütün Ehl-i Hak fırkalarınca, mezhebin gerçek kurucusu olarak kabul edilen Sultan Sohak, 1272 yılında Irak'ın Süleymaniye eyaleti, Berzence köyünde dünyaya gelmiştir¹⁰². Tarihsel arka planda bu dönem İlhanlı egemenliğinden çıkıp, Timur egemenliğine giriş dönemi idi. Hatta muhtemeldir ki, Karakoyunlu ve Akkoyunlu istilalarına da şahit olmuştur¹⁰³.

Her ne kadar Sultan Sohak'ı farklı farklı milletlere dahil etme çabaları olsa da, Sultan Sohak kendisini İmam Musa el-Kazım'a dayandıran Hemedanlı bir seyidin torunudur¹⁰⁴. Babası Şeyh İsi Irak'ın Berzence şehrinde yaşamış ilk evliliğinden üç oğlu olmuş, ihtiyar yaşlarında Hasan Bey Cela'nın kızı olan Rezbar lakaplı Hatun Daire

⁹⁶ Melikoff, s.61.

⁹⁷ Bruinessen, s.165.

⁹⁸ Algar, s.814.

⁹⁹ Bruinessen, s.164.

¹⁰⁰ Musalı, s.24.

¹⁰¹ Hamzeh'ee, s.36.

¹⁰² Murtezaoglu, s.13; Algar, s.513.

¹⁰³ Hamzeh'ee, s.112.

¹⁰⁴ Musalı, s.21.

ile evlenmiş, bu nikahtan Sultan Sohak dünyaya gelmiştir¹⁰⁵. Annesi Hatun Daire Ehl-i Haklar arasında, her tecelli döneminde zuhur eden beş melekten biri olarak kabul edilmektedir. Sultan Sohak'ın hayatını anlatan belgeleri, dini hikayeler oluşturmaktadır. Biz bu hikayelerden yola çıkarak tarihsel arka planı anlamaya çalışacağız.

Sultan Sohak'ın doğumu hakkında birçok efsane ve hikaye mevcuttur. Bu hikayelerden biri, Serencam'ın Minorsky versiyonunun, Musalı tarafından çevirisindeki bir bölüm yer almaktadır. Burada geçen hikayeye¹⁰⁶ göre; *Sultan Sohak'ın babası Şeyh İsi namaz kılmak için seccadesini sermişti. Bu sırada seccadesinin üzerine bir ışığın düştüğünü gördü. Duman perdesi onun gözlerinden inerek "Ey Şeyh İsi! Geri dön, evine git ve bahçıvan Eyyat'a müjde ver ki, kerem sahibi şahin kuşu domunda peyda olacaktır ve dut ağacı üzerine konacaktır" diye bir ses duyar. Bahsi geçen dut ağacı¹⁰⁷ kuruydu ve yeşillendiği zaman Şah dünyaya zuhur edecekti. Evine döndüğü zaman dört melek ona doğru olanı anlatmasını söylediler. O da kendisinin fakir ve yaşlı bir insan olduğunu, bunların manasını anlamadığını ve çocuğu olmayacağını söyledi. Bunun üzerine melekler varlıklı Hasan Cela'nın evine gittiler. Hasan Cela'nın Daire adında çok güzel bir kızı vardı. Bu kızı onun en küçük kızıydı. Melekler Hasan Cela'dan, kızını yaşlı Şeyh İsi'ye vermesini istediler. Ancak Hasan Cela buna razı olmadı. Meleklerden, hepsi kırmızı tüylü, üzerine değerli taşlar ve altınlar bulunan sekiz deve yükü mal istedi. Bunun üzerine melekler, bu isteğin ince bir ip kadar küçük bir olay olduğunu söyleyerek, dağın içinden sekiz deve yükü altın çıkardılar. Bunu gören Hasan Cela pişman olup af diledi. Hasan Cela kızını Şeyh İsi ye vermeye razı oldu. Hemen orada nikahlanıp evlerine gittiler. Evlerinde üç melekle kalıyordu ve Daire hamile kalmıştı. Bu olay üzerine, Şeyh İsi'nin yaşlı olduğunu ve çocuğu olmayacağını, dolayısıyla çocuk üç kişiden olacağı söylentisi çıktı. Bunun üzerine üç melek bir mağara da kalmaya karar verdiler. Eyyat, bostanından dostları için karpuz alacağı sırada kuru dut ağacının üzerinde bir şahinin olduğunu ve ağacın yeşillendiğini gördü. Hemen meleklerle haber vererek Hatun Dairenin yanına vardılar. Hatun Daire'nin karnı inmiş ve nur şahinle*

¹⁰⁵ Musalı, s.21.

¹⁰⁶ Musalı, s.263-264; bu hikayeyi Minorsky'nin serencamından anlatacağız.

¹⁰⁷ Musalı güney Azerbaycan şehri olan Ilhıçı da bir meydanda dut ağacının bulunduğu ve kutsal sayıldığını söylemektedir.

*birlikte bebek olup Bünyamin'in eline geldi. Böylece Sultan Sohak dünyaya gelmiş oldu.*¹⁰⁸

Bu hikaye, olduğu gibi Serencam'da yer almaktadır ve farklı inançlardan izler¹⁰⁹ taşımaktadır. Farklı kaynaklarda, farklı rivayetler olmakla beraber babasının Şeyh İsi ve annesi Hatun Daire olduğu ortak bir görüştür. Sonuç olarak, Moğol istilalarıyla harabe haline dönen bir dönemde, fakir bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Dedesi Hemedanlı Baba Ali'nin, zamanının tanınmış alimlerinden olduğu söylenir. Babası Şeyh İsi Müslüman hacılara eşlik eden bir uşaktı¹¹⁰. Babası Şeyh İsi, dürüst, dindar ve belli bir kültür düzeyine sahip birisiydi. Sultan Sohak; ilkin felsefe, metafizik ve edebiyat, ardından da din ve din hukuku eğitimi aldı. Hamzeh'ee Sultan Sohak'ın Timur'u ziyaret ettiğini söylemektedir.¹¹¹

Sultan Sohak, zamanla büyümüş genç bir birey haline gelmişti. Zeka ve özellikleriyle kardeşleri arasında seçilmekteydi. Bu kardeşlerinin onu kıskanması ile sonuçlanıp, onun İran'ın Kirmanşah'ında Şeyhan köyüne hicret etmesine sebep olmuştur ve burada yüz yıldan fazla bir süre yaşamıştır¹¹². Perdiver denilen yerde, Ehl-i Hak inancını kurmuş ve inancın teşkilatının iç düzeni için; Bünyamin adlı şahsı "pir", Davud'u da "delil" olarak görevlendirmiştir. Sultan Sohak'ın faaliyet alanı Zağros ile Sirvan nehri arasındaki bölgeyi gösterebiliriz¹¹³. Ayrıca burayla sınırlı kalmayıp Güney Azerbaycan'ı ziyaret etmiş ve gittiği her yerde yerel dilleri konuşmuştur¹¹⁴. Böylece onun diğer milletlerle ilişkisini izah edebiliriz. Sultan Sohak, gittiği yerlerin yerlileri tarafından hoş bir şekilde karşılandı. Dini ve içtimai bilgisi sayesinde halk içinde muteber bir yer edindi. Etrafında ki, insanlar ona güven ve itimat dairesinde bakıyorlardı. Bu da Sultan Sohak'ın Ehl-i Hak inancını yaymasını kolaylaştıran sebeplerden biriydi. Ayrıca istilalar sonucu fakir düşen toplum onun fikirlerine ilgi göstermişti. Özellikle zengin ve fakir arasında ki eşitsizliği ortadan kaldıran tenasüh inancı (ileri de 2.1.3. de anlatılacaktır) onları derinden etkiledi. Bu inanç sayesinde onlar temiz bir ruha sahip oldukları vakit, zengin

¹⁰⁸ Musalı, 263-264.

¹⁰⁹ Bu izler; şahinin Bektaşilikteki Hacı Bektaş'ın güvercin donuna girmesi benzerliği, Hz. İsa'nın babasız dünyaya gelmesi, Maniheizm ile beraber Çin'den Zerdüştiliğe geçen cennet kuşu motifi ile şahin benzerliği vb.

¹¹⁰ Hamzeh'ee, s.110.

¹¹¹ Hamzeh'ee, s.111.

¹¹² Algar, s.513.

¹¹³ Babacan, s.216.

¹¹⁴ Musalı, s.23.

bir kişi olarak tekrar dünyaya geleceklerdi. Ayrıca yerel inançlara uygun olan düşünceleri, onları bu inanç dairesine girmelerini kolaylaştırdı. Bu şekilde fikirleri Kirmanşah'da şehrizer ve Havramını kapsayarak büyüdü. Bölge insanının geçimi göçebe hayvancılığa dayanması, Ehl-i Hak inancının geniş bir şekilde yayılmasına sebep oldu¹¹⁵. Yüz yıldan fazla yaşadığı varsayılan Sultan Sohak'ın ölümü tam olarak bilinmemekle beraber Timur devrini de bu sürece dahil etmekteyiz. Timur'un Kirmanşah'ı istilas , bu bölgeye felaket getirdiğini vurgulamıştık. Bu da sultan Sohak için bir fırsata dönüşmüş ve fakir ahali içinde fikirler derin tesirler bırakmıştır. Sultan Sohak Ehl-i Hak'k  şah Hoşin den itibaren yeniden canlandır p sosyo-kültürel olarak örgütlemiştir. Yüz yıldan fazla yaşayan Sultan Sohak Perdiver de ölmüştür. Ehl-i Hak inancın da, Allah'ın ilk tecellisi Havendigar “şeriati”, Hz. Ali “tarikati”, şah Hoşin “marifeti” ve Sultan Sohak ise irfanın en yüksek derecesi olan “hakikati” temsil etmektedir¹¹⁶. Dolayısı ile bu, Sultan Sohak'ı inancın merkezine oturtmaktadır.

Sultan Sohak'ın önemli bir başarısı da, değişik bölgelere postnişin gönderip, hanedanlar kurarak düşüncelerini geniş bir alanda yaymasıdır. Sultan Sohak'ın yolunu devam eden hanedanlar şunlardır;

- şah İbrahimiler,
- Baba Yadigariler,
- Hamuşiler,
- Ali Kalenderiler,
- Mirsuriler,
- Seyit Mustafailer,
- Hacı Baveysiler,
- Zonnuriler,
- Ateşbeyliler,
- şah Heyasiler,
- Baba Haydarlılar,

¹¹⁵ Zeynel, s.23.

¹¹⁶ Uluçay, s.120.

Bu hanedanlar düşüncesinin yayılmasını sağlamışlardır¹¹⁷. Bu hanedanların sayısı, önceleri 7' iken, 17. yüzyılda sayıları 11'e çıkmıştır.

1.3. SAFEVİ DEVRİ VE EHL-İ HAKK 'IN YAYILIŞI

İslam ve Türk tarihi için önemli bir yeri olan Safevi Devleti dönemi, Ehl-i Hak inancının son şeklini aldığı dönemi kapsamaktadır. Burada bu devleti kısaca anlatmakta fayda görüyoruz. Zira Safevi devleti, İranlı bir devlet olmayıp Anadolu Türklerinin temel unsurunu teşkil ettiği Şii bir devlettir¹¹⁸. Sümer, Safevi devletini oluşturan asıl unsurun Anadolu "Kızılbaşlarının" teşkil ettiğini söylemektedir.

Timur, Ankara Savaşında Bayezid'i yendikten sonra, Anadolu'dan getirdiği 30 bin esiri İran'a götürerek Erdebil'e yerleştirdi. Erdebil Şeyhi Ali'nin (Cüneyt'in dedesi) isteğiyle Timur esirleri serbest bıraktı ve esirler zamanla ona bağlanarak ondan tarikat dersi aldılar. Böylece Şeyh Ali'ye bağlılıklarını sürdürdüler. Başlangıçta Sünni olan bu insanlar, Şeyh Ali'nin etkisiyle Şîi oldular ve tarikatın emrine girdiler.

1447'de tarikatın başında bulunan Şeyh Cüneyt, İran'da siyasi bir güç haline gelmek için Devrimci-Şîi anlayışını benimsedi. Akkoyunluların elinde bulunan Doğu Anadolu'ya gelerek, bölgedeki yerel güçleri etrafına toplamaya başlamıştı. Karakoyunlular ile mücadele halinde olan Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın yanına giden Cüneyt, Uzun Hasan'ın kız kardeşi Hatice Begim ile evlendi. Bu evlilik ile Uzun Hasan, Cüneyt'in Türkmenler üzerindeki nüfuzundan yararlanmayı düşünürken, Cüneyt de bu sayede amaçlarını gerçekleştirmek için fırsat elde edecekti. Etrafına topladığı güçler ile beraber Azerbaycan'da Şirvan ülkesine saldıran Cüneyt, yapılan savaşta yaşamını yitirdi. Yerine geçen oğlu Şeyh Haydar dayısı Uzun Hasan'ın kızı Halime Begim (Alemşah) ile evlendi. Osmanlı hükümdarı II. Bayezid'in gerekli önlemleri almaması da Safevîlerin güçlenmesinde önemli bir rol oynadı. Anadolu'dan sürekli göçlerle güçlenen Erdebil şeyhi Haydar, Akkoyunluların Otlukbeli yenilgisinden sonra düştüğü bunalımlı durumdan yararlanmaya çalıştı. Fakat dayısının oğlu Akkoyunlu Yakup Bey ile yaptığı

¹¹⁷ Murtezaoğlu, s.26.

¹¹⁸ Faruk **Sümer**, Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türkmenlerinin Rolü, Türk Tarih Kurumu Basımevi, İkinci Baskı, Ankara 1999, s.6.

bir savaşta yaşamayı kaybetti. Bunun üzerine, aralarında Şah İsmail'in de bulunduğu aile, Sultan Yakup tarafından hapsedilmiş, Sultan Yakup'un ölümünden sonra serbest bırakılmışlardır¹¹⁹.

İsmi Safevi tarikatı şeyhi Şeyh Safiyeddin'den almış olan Safevi Devleti, İran'da kurulmuştur. Şeyh Haydar'ın oğlu İsmail, Akkoyunluların iç savaşından yararlanarak 1500 yılında Erzincan'a geldi. Etraftaki bütün müritlerinin toplanmasını emredince; Ustacalu, Şamlu, Rumlu, Dulkadir, Tekelü ve Karaman-Turgutlu Türkmenleri ile Varsaklar'dan binlercesi etrafında toplandı. 1501'de Akkoyunlu emiri Elvend Mirza'yı Nahcivan'da yenilgiye uğratan İsmail, Azerbaycan'ın tamamını ele geçirerek, Tebriz'de kendini Şah ilan etti. Böylece dedesinin başlattığı Şî devrimci-siyasi girişim İsmail tarafından başarıyla sonuçlandırılmış oldu. Artık Erdebil Safevîye Şeyhliği'nin yerini, Safevî Türk Devleti aldı.

Şah İsmail'in, yönetimde Sünnilere karşı uyguladığı baskı ve Anadolu'da yürüttüğü propaganda hareketleri yüzünden Osmanlılarla arası açılmış¹²⁰, bu olaylar Çaldıran Savaşı'nın çıkmasına neden olmuştur. Şah İsmail'in 1524' de ölmesi üzerine yerine oğlu Şah I. Tahmasp geçmiştir. Kanuni Sultan Süleyman İran, Irak ve Azerbaycan üzerine birçok seferler yapmış, Bağdat ve Tebriz'i ele geçirmiştir. Şah Tahmasp'ın girişimleriyle iki devlet arasında Amasya antlaşmasının yapılmasıyla ilişkiler düzelme yönünde ilerlemeye başlamış bir vaziyet almaktaydı.

Bu süreç karşılıklı olarak kültür alışverişini gerçekleştirmiştir. Örnek olarak; Köroğlu destanı İran da yayılmış buna karşılık olarak da kerem ile aslı gibi İran edebi ürünleri de Anadolu da yerini almıştır¹²¹. Buna bağlı olarak Anadolu da medreselerin ulaşamadığı dağ köylerinde Orta Asya inançlı Kızılbaş Türklerinin inanç özellikleri de İran'a taşınmıştır. Böylece Ehl-i Hak inancı son şeklini almıştır. Bektaşî inancının da bu zamanda Anadolu'dan, buraya taşındığını düşünmekteyiz. Ayrıca Şah İsmail zamanında, para ve hediyeler verilerek Şii alimlerin İran'a gelmesi teşvik edilmiştir.

Ehl-i Hak inancı Safevi Türk devleti ve Türk Akkoyunlu, Karakoyunlu devletleri ile iyi ilişkiler içinde olmuştur¹²². Şah Hatai'yi kutsallaştıran Ehl-i Haklar arasında Şah

¹¹⁹ Sümer, Safevi devleti..., s. 23.

¹²⁰ Sümer, Safevi devleti..., s. 26.

¹²¹ Sümer, Safevi devleti..., s.6.

¹²² Musalı, s.24.

Abbas'a da saygı ile yaklaşılmış ve ona övgüler söylemişlerdir. Ayrıca Safevi Hanedanı'ndan I. Abbas bir melek olarak inanılmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

EHL-İ HAK İNANCININ TEMEL İNANÇ ESASLARI

2.1. EHL-İ HAK İNANCININ ESASLARI

Ehl-i Hak inancının temel esasını, Tanrı'nın tam şekilde sıfatı ve fiili olarak yedi kere farklı insanların bedeninde tecelli etmesi oluşturmaktadır¹²³. Ehl-i Hak inancının mensupları, eğer insanın amelleri makbul olursa ve sıdkın başlangıcından rica ederlerse, bu kimselerin ruhlarının dünyaya tekrar gönderileceği inancına sahiptirler¹²⁴. Aşırı şii esasları, birçok inanç ve ritüeli bünyesinde barındırması ile senkretik bir yapıya sahiptir. Ehl-i Hak inancının temel esaslarını; Tanrı inancı, Melek inancı ve Ahiret inancı başlıklarında ele alacağız.

2.1.1. Tanrı İnancı

Ehl-i Hak inancı, tek bir Tanrı'nın olduğunu ve bu Tanrı'nın yedi defa insan vücudunda tecelli ettiğine esasına dayanır. Bu Tek Tanrı inancı “hulul”¹²⁵ noktasında diğer tek

¹²³ Musalı, s. 16.

¹²⁴ Babacan, s. 216.

¹²⁵ İlahi zatın ve sıfatlarının yaratıklardan birine veya tamamına intikal edip onlarla birleşmesi anlamında bir terimdir.

Tanrılı dinlerden ayrılmaktadır. Ehl-i Hak inanç esaslarına göre, Tanrı insan bedeninde zuhur etmiştir. Bu bedenler “heften” olarak bilinmektedir.

Ehl-i Hak inancında, Tanrı’nın farklı dönemlerde yedi zuhuru vardır. Tanrı tecellisi olan şahıslar zat-ı kurs ve zat-ı mihman diye iki gruba ayrılır¹²⁶. Zat-ı kurs bir insanın vücudunda doğduğu andan ölene kadar Tanrı’nın var olmasıdır. Zat-ı Mihman ise Tanrı’nın vücutlarında geçici olarak bulunmasıdır¹²⁷.

Ehl-i Hak inancının kutsal kitabı Serencam bu tecellileri anlatmaktadır. Buna göre Tanrı evvel de bir inci içindeydi. Hiçbir şey yoktu dünya su altında kalmıştı. Ardından Tanrı Havendigar biçiminde zuhur etti ve böylece süreç başlamış oldu.

Her tecelli döneminde Tanrı’ya dört ya da beş melek eşlik etmekteydi. Bu tecelli dönemleri ile ilgili olarak, ilk dört dönem yani Sultan Sohak’a kadar olan dönem hakkında herkes hem fıkirdir. Ancak, daha sonra ki dönemler de ihtilaflar mevcuttur. Tanrı, inciden Havendigar olarak tecelli edince ona; Cebrail, İsrail, Azrail ve Mikail eşlik etti. Daha sonraki tecelli Hz. Ali şeklinde oldu ve ona Salman, Kanber, Muhammed, Nusayr ve Fatma eşlik etti. Üçüncü tecelliden itibaren, yani Şah Hoşin ile beraber Ehl-i Hak inanç kaidelerine göre melekler şekil almaktadır. Şah Hoşin’e; Baba Buzurg, Kaka rıza, Kore Faki, Baba Tahir ve Mama Celale eşlik etmiştir. Dördüncü tecelli dönemi ise, Ehl-i Hak inancını sistemleştiren Sultan Sohak dönemiydi. O’na da; Bünyamin, Pir Musi, Mustafa Doudan, ve Hatun Daire eşlik etmiştir. Bu dört tecelli din bilgisinin safhalarına da uygundur. İlk devre şariat(Havendigar), ikinci devre tarikat(Hz. Ali), üçüncü devre marifet (Şah Hoşin) ve dördüncü devre hakikat (Sultan Sohak) tır¹²⁸. Bu tecelli dönemleri arasında farklı rivayetler mevcuttur. Bu farklı görüşleri tablolarla birlikte vermeye çalışacağız.

¹²⁶ Musalı, s.16.

¹²⁷ Musalı, s.17; Hamzeh’ee, s.152.

¹²⁸ Minorsky, s.202.

Havandagar	Cibrail	Mikail	İsrafil	Azrail	?
Murtaza Ali	Salman	Kanbar	Hazret-İ Muhammed	Nusayr	Fatima
Şah Hoşin	Baba Buzurg	Kaka Reda	Kore-Faki	Baba Tahir	Mama Celale
Sultan Sohak	Benyamin	Davud	Pir-İ Musi	Mustafa Doudan	Hatun Dayira
Kırmızı (Şah Veys Kulu)	Kamarican	Yarican	Yarali	Şahsavar Ağa	Razbar
Mamad- Beg	Camşid-Beg	Almaş-Beg	Abdal-Beg	?	Pari-Han-İ Şart
Han Ateş	Han-Camşid	Han Almas	Han Abdal	?	Dusti Hanum

Tablo 1: Minorsky'nin İslam ansiklopedisindeki maddesinde yer alan tablo s.202

Havendigar	Cebraail	Mikail	İsrafil	Azrail	?
Murtaza Ali	Salman	Kanber	Hazret-İ Muhamed	Nusayr	Fatma
Şah Hoşin	Baba Buzurg	Kaka Reda (Rıza)	Kore-Faki	Baba Tahir	Mama Celala
Sultan Sohak	Bünyamin	Davud	Pir-İ Musi	Mustafa Doudan	Hatun Dayira
Kırmızı (Şah Veys Kulu)	Kamerican	Yarican	Yar Ali	Şahsever Ağa	Razbar
Mamad Beg	Cemşid Beg	Elmas Beg	Abdal Beg	?	Perihan-ı Şart
Han Ateş	Han Cemşid	Han Elmas	Han Abdal	?	

Tablo2: İsrafil Babacan'ın tecelli tablosu s.214

Bu tablolar da yer alan tecelli dönemlerine; Hamzeh'ee¹²⁹, Musalı ve Babacan hem fikirdir ve bizde bunu esas alacağız.

Bu tecelliler elbiseyi giymeye benzetilmektedir. Burada dikkat çeken nokta ise, 10. ve 11 yy. da bir Kalenderi şeyhi olan Baba Tahir Üryan'ın Şah Hoşin devri meleklerinden olarak görülmesidir¹³⁰. Bu da Kalenderilerin üzerinde etkileri bakımından dikkate değerdir. Ehl-i Hak inancında bulunan hulul inancının oluşmasında, muhtemelen Kalenderilikten esinlenilmiştir. “Vahdet-i Vücut” iddiasında bulunan Bayezid-i Bistami (874), Cüneyd-i Bağdadi (910) ve Hallac-ı Mansur(922) gibi erken dönem Vahdet-i Vücut'çuları da unutmamak gerekir. Meşhur Sufi Mansur Hallaç bu kategoriye dahildir¹³¹. İnfazı esnasında bile bu iddiasından vazgeçmemiştir. Bu inanç Hurufiler tarafından da kısmen benimsenmiştir. Hurufilere göre, her insan Tanrının bir tecellisiydi ve ruh ile beden arasında hiçbir fark yoktur. Nitekim bu, Safeviler arasında da yerini bulmuştu ve Şahların Tanrısal vasıfları olduğu düşüncesine yol açmıştı. Türkmenler, Şeyh Cüneyd'i Tanrı, oğlu Haydar'ı Tanrı'nın oğlu olarak kabul ediyorlardı¹³². Ali merkezli inanç topluluklarında da bu özellik kısmen bulunması tümüne Ali İlahi denmesine yol açmıştır. Ayrıca, Hristiyanlık da Hz. İsa, Tanrının oğlu olarak görülmektedir. Ayrıca, babasız dünyaya gelmesi ve Ehl-i Hak tecellilerinin de babasız dünyaya gelmeleri benzerlik göstermektedir.

2.1.2. Melek İnancı

Yukarıda da değinildiği gibi Ehl-i Hak inancı, yeryüzünde tecelli eden bir Tanrı anlayışına sahiptir. Bu tecelliler esnasında, Tanrıya dört veya beş melek eşlik etmiştir. İlah nasıl başka varlıklara tecessüm etmiş ise, meleklerde aynı şekilde tecelli etmişlerdi. Melekler uluhiyetin sudurlarıdır¹³³. Bunların birincisi, Havendigar'ın koltuk altından (Cebrail), ikincisi ağzından (Mikail), üçüncüsü nefesinden (İsrafil), dördüncüsü ve beşincisi sırasıyla terinden ve nurundan yaratılmışlardır¹³⁴.

¹²⁹ Hamzeh'ee, s. 163.

¹³⁰ Babacan, s.217.

¹³¹ Hamzeh'ee, 159.

¹³² Hamzeh'ee, s. 160.

¹³³ Minorsky, s.202.

¹³⁴ Minorsky, s.202.

Bu konuda Hamzeh'ee eserinde geniş bilgiler vermektedir. O, eserinde Ehl-i Hak inancının dönemlerini üç devire ayırmış ve her devirde farklı melekler yer almıştır. Bunlar;

- Ezel çağı,(Tanrının inci içinde bulunması),
- Şeriat çağı(Tanrının Havendigar, Hz. Ali, Şah Hoşin zamanları),
- Hakikat çağı (bu çağ Sultan Sohak ile başlar ve kıyamete kadar devam eder)¹³⁵

Bu meleklerden yedi beden olarak bilinen “heften” şunlardır;

- Havendigar; Cebrail, Mikail, İsrail, Azrail Devri,
- Ali; Muhammed, Selman, Kanber, Nusayr, Fatma Devri,
- Hoşin; Baba Bozorg, Baba Faki, Baba Hasan, Baba Tahir Devri,
- Sohak; Bünyamin, Davud, Pir Musi, Razbar Devri,
- Kırmızı; Kaka Mireh, Kaka Erebe, Kaka Rehman, Zarbanu Devri,
- Muhammed Bey; Ka Merican, Ka Melekcan, Qarapust, Şah Savar Devri,
- Şah Ateş; Şah Cemşid, Şah Elmas, Şah Abdal, Peri Hanım Devirleridir.¹³⁶

Bu melekler bulunmaktaydı. Bunun haricinde, Ehl-i Hak inancının kollarının kurucuları olan ve önce yedi, daha sonra sayıları on bir olacak olan “heftaveneh” bulunmaktaydı. Hamzeh'ee eserinde bu grupları vermiştir. Bunlar haricinde, çehel-ten yani kırk beden bulunmakta idi. Bunlar serencamda yer almakta idiler.

Tüm bu melekler arasında İslam açısından önemli şahsiyetler de görülmektedir. Bunların başında, Ebu Talip gelmektedir. Hz. Ali'nin babası olması dolayısı ile saygı duyulmaktaydı. Ayrıca, Hasan ve Hüseyin melekler arasında yer almaktaydılar. Bunlar arsında yer alan Selman Arabistan'a giden Zerdüştî bir rahip olduğu söylenmektedir. Bu şahsiyet İslam'da İranlıların prototipi durumundaydı. Zanaatkarların lideri olarak kabul edilir ve ileride Futuvvet hareketlerinin ayinleri içerisinde ismi yer almıştır. Ayrıca Ehl-i Hak inancına göre, Hz. Fatma tüm kadın meleklerin annesi olarak kabul edilmektedir.

Ehl-i Hak inancın da birçok farklı din ve inançtan kutsal kişilerde melek olarak yerlerini almışlardır. Ehl-i Hak sisteminin temel taşlarından birini oluşturan bu esas, yüksek bir düzeyde birbiri ardına gelen melekleri kutsal sayılmıştır. Yedi baş meleğin ve tarih boyunca farklı tecellilerinin tasavvufi tiplere karşılık geldiğini gösterir. Cebrail ve

¹³⁵ Hamzeh'ee, s.162.

¹³⁶ Hamzeh'ee, s.163.

Bünyamin genellikle Platon, Zerdüşt, Buda, İsa, Cafer-i Sadık gibi bir manevi hareketin kurucusudur (mutlaka peygamber olmasına gerekmez)¹³⁷. Bunlardan başka kaderi genellikle şehit olmak olan Yakik ise; İsmail, Siyavuş, Vaftizci Yahya, İmam Hüseyin gibi dava şehitleridir¹³⁸.

2.1.3. Ahiret İnancı (Tenasüh)

Ehl-i Hak inanç sistemi içerisinde, Ehl-i Hak inancını geniş bir tabana yayması noktasında yardımcı olan en önemli esası “tenasüh”¹³⁹ inancı oluşturmaktadır. Tenasüh, tam anlamıyla ruhun bir bedenden başka bir beden göç etmesidir. Bu inancın temelini teşkil eden esasların başında gelir¹⁴⁰. Minorsky buna atıf yaparak “insanların ölmesi ördeğin suya dalması gibidir”¹⁴¹ diyerek onların ölümden korkmadıklarını ayrıca ölümün onlar için yeni bir hayat demek olduğunu ima etmiştir.

Tenasüh inancı, Hinduizm'in esasıdır. Ancak; Ehl-i Hakların, tenasühü Manihaizm'den almış olmaları olasılığı daha yüksektir. Ruhunun kalıptan kalıba dolaşması insanı kemâle erdirebilir. İnsan ruhu, hayvan veya beşer bedenlerine girerek pek çok sayıda varoluşlar yaşadktan sonra saflaşırsa (temizlenirse) bu dünyadan giderek saadete ulaşır ve yaratıcı Tanrı olan Brahma'ya ulaşabilir. Veya Hinduizm'in bazı kollarına göre kâinatın ruhuna karışır. Budizm'e göre, bir ruh intikali en küçük böcekten insana varıncaya kadar bütün canlılara olur. Kurtuluş (Nirvana), insan varlığı safhasında ruhun bütün arzularını yenerek dünya ile alakasını kesince meydana gelir. Bu dinlerin inançlarında mevcut olmakla beraber, Ehl-i Hak inancına etkilerini açıklamak zordur.

Ehl-i Hak inancının kutsal tarihi döngüseldir. Her bir periyod veya döngüde aynı ruhların insan reenkarnasyonları tarafından oynanan aynı dram kendini gösterir.¹⁴² Tenasüh süreci boyunca, insanlar bin bir dona girecekler ve bu süreçler de ödül veya cezaları belli olacaktır¹⁴³. Bu bin bir tecessüt, elli bin yıl sürecektir. Son tecessütün kıyamet günü olduğuna inanılmaktadır. Bu inanç sayesinde insanlar ölümden

¹³⁷ Olsson, s.164.

¹³⁸ Olsson, s.164.

¹³⁹ Ruh göçü anlamına gelmektedir.

¹⁴⁰ Babacan, s.215.

¹⁴¹ Minorsky, s.203.

¹⁴² Brumessen, s.177.

¹⁴³ Hamzeh'ee, s.199; Minorsky, s.203.

korkmayıp davaları uğrunda korkusuz olmuşlardır. Fakir bir insan, eğer temiz bir kalbe sahip olursa, bir sonraki hayatında zengin olabilme düşüncesini doğurmuştur. İnsan ruhunun kıyamete kadar arınmak için bin bir donda ortaya çıkması, hulule de uygun düşmektedir. Gayesi tamamen ruhun tasfiyesi ve temizlenmesi amacını taşımaktadırlar. Son tecessüm kıyamet gününde olacak ve bu muhakeme gününde dürüst ruh, Tanrı'nın yanında yaşamakla ödüllendirilecek, günahkar olanlar ise, tekrar yeryüzüne gönderilecektir. Zira bu dünya cehennemdir ve cehennem ateşi insanın kalbindedir¹⁴⁴. Birinciler libas aleminde ki seyranları ve çektikleri zahmet oranında, Allah'a yaklaşmış ve nuraniyetlerini artırmış olurlar. İkinciler ise, zulmette olanlar güneş yüzü görmeyeceklerdir¹⁴⁵. Tenasühün derecelerini ruhun iyi veya kötü olması belirlemektedir. Bunlara göre bin bir intikal devrine ulaşan ruh tanrılığa erer. Örneğin Irak'ta Seyyid İbrahim altı kez tenasüh yoluyla dünya ya gelmiş ve yedincisi de mehдинin zuhur edeceği dönemde geleceğine inanılmaktadır.

Ehl-i Hak inancına göre, insanların yaratılışı iki türlüdür; sarı kilden (zerde-gil) yaratılmışlar ve kara topraktan (siyah-hak) üretilendir¹⁴⁶. Sarı kilden yaratılanlar Peygamberler, Veliler, ve Ehl-i haklardır. Onlar bütün iyi özelliklere sahip olanlardır. Kara topraktan yaratılanlar ise, günah işlemeye meyilli olanlardır.

Bu akideye göre, insan öldükten sonra ruhu bir başka insanın vücuduna yâda bir hayvana ve bitkiye intikal edebilir. Burada belirleyici unsur önceki bedeninde yaptığı davranışlardır. Zira ruhun ne tür bir hayvan da tecessüm edeceği, günahın şekli ve büyüklüğüne bağlıdır. Öylesi tecessümler vardır ki, doğduktan birkaç gün sonra hastalıktan ölen veya daha uzun süreli olabilirler. Her günah için tecessüm olacaktır¹⁴⁷. Bu olay ölümden yedi gün sonra meydana gelir. Eski Ehl-i Haklar yanlarında kitaplarıyla gömülürlerdi ki, bu muhtemelen yeniden doğduklarında kitaplarının hazır bulunmasını istemelerinden kaynaklanmaktadır.

Ehl-i Haklar Hamzeh'ee nin anlatımına göre, iki tür cennete inanmaktaydılar. Bunlardan birincisi; fani cennet, yani dünyevi zevklerden karakterize edilmiş bir yaşam, ikincisi ise; tasavvufi zevkle karakterize edilmiş olan, ebedi cennettir¹⁴⁸. Fani cennet arayanlar

¹⁴⁴ Hamzeh'ee, s.200.

¹⁴⁵ Minorsky, s.203.

¹⁴⁶ Musalı, s.17.

¹⁴⁷ Hamzeh'ee, s.200.

¹⁴⁸ Hamzeh'ee, s.200.

yok olacaktır, öte yandan ebedi cenneti arayanlar Tanrının huzuruna kavuşacaktır. Bu da onları Mazdaizm etkileri izlerini göstermektedir. Zira Mazdalarda dünya maddi ve manevi olarak ikiye ayrılmıştır. Hamzeh'ee göre, tenasüh dört türlüdür. Bunlar;

- Normal durum olan, ölümden sonraki tenasüh,
- İstisnai olarak bir hastalığa takiben, yada iyileşme esnasında,
- Kimileyin ise uyanık haldeyken kişi birden bire ruhun değiştiğini hissettiğinde,
- Son olarak da rüya esnasında olandır.¹⁴⁹.

Ayrıca tenasüh sürecinde cinsiyette değişebilmektedir. Ancak son aşamada ruh kemale erince cinsiyet farklılıkları yok olur.

Tenasüh inancı; genelde bir Hint ögesi olarak bilinir, ancak bunu doğrudan ona bağlamak zordur. Budizm, İslam öncesi zaman da Hint sınırı boyunca İran coğrafyasında görülen bir dindi. Etkileşim bu zamanda mı? Olmuştur bunu söylemek zordur. İslami dönemin başlarında İran coğrafyasının çeşitli bölgelerinde görülen sosyodinsel hareketler de bu öğreti yerini almıştır. Ancak bu olayı Ali'yi kutsallaştıran Şiiliğe bağlamak yanlış olabilir. Çünkü, İran'a Şiilik 11. yüzyılda gelmeye başlamıştır. Bu noktada özellikle Hasan Sabbah'ın fedailerinin korkusuzca ölüme atlamalarını unutmamak gerekir. Buda, bu inancın nasıl bir silah olarak kullanıldığını göstermektedir. Yukarı da ki anlattıklarımızda tenasühün ana amacının Maniciler de olduğu gibi maneviyat ve maddenin birbirinden ayrılması olduğu sonucuna varılabilir. Ortadoğu da bu tenasüh inancı; Nusayrilik, Dürzilik, Bektaşilik, Yezidilik gibi inançlar da bulunmaktadır.

¹⁴⁹ Hamzeh'ee, s.201.

2.2. EHL-İ HAK İNANCININ KUTSAL KİTABI (SERENCAM)

Ehl-i Hak inancının kutsal kitabı, “Kelam-ı Hazane” ya da “Defter-i Perdiveri” de denilen “Serencam”dır. Ehl-i Hak büyüklerinin itikadi ve ameli konulardaki söz ve emirlerini ihtiva eden manzum kelimeler, 19. yüzyıla kadar sözlü olarak nakledilmek idi¹⁵⁰. Kelemhan denilen kişiler, bu kelimelerin nakillerini sürekli kontrol etmekteydiler. Kelamların sözlü olarak aktarılmasının önemli bir sebebi de, inancın gizliliğini korumaktır. Bu gizlilik şüphesiz, düşman komşularının saldırgan tutumlarından kaynaklanmaktadır.

Serencam, Ehl-i Hak inancının kolları arasında farklılık göstermektedir¹⁵¹. Bunun sebebini ise, birçok tecelli dönemlerinde aynı kişilerin farklı insanlarda tecelli etmesi oluşturmaktadır. During, bunun tipik bir örneğini Kuşcuoğlu olarak göstermektedir. Seyyid H.’in yazması olan eser 380 sayfadan oluşmaktadır. Bu kitap 7 bölüme ayrılmış olup bunlar; Şah Hoşin, Baba Naus, Sultan Sohak’ın yaşadığı dönemle ilgili bir bölüm, Pire ve Pir Ali’nin, Yedigâr ve Şah İbrahim’in, Heftavane’nin, On İki İmam’ın hikayeleri, Çihilten, Kavaltas ve Sultan Sohak’ın Cem ayinine ilişkin örneklerini içeren bölümlerdir¹⁵². Ayrıca, bunlara daha sonra zuhur edecek olan evliyaların hikayeleri ve kelimeleri de eklenmiş olup büyük farklılıklar içermektedirler.

Dini bir metin olarak ilk basımını, Minorsky 1911 yılında Rusça olarak yapmıştır. Bu Rusça çeviriye Musalı’nın yapmış olduğu Türkçe çevirisi sayesinde ulaşmış oluyoruz. Vereceğimiz örnekler ve kitabın özetine bu eser kaynaklık edecektir. Kutsal kitabın ifşa edilmesinin yasak olması nedeniyle uzun bir süre tam bir metin yayınlanamamıştır. 1963 yılında Nur Ali İlahinin kelimeleri ve ritüelleri anlatan “Burhan’ul Hak” isimli kitabıyla sis perdesi dağılmaya başlamıştır. Biz bu kitaba ulaşamadık. Bundan ayrı olarak İran da Serencam’ın Türkçe baskısı bu alanda eserler zenginleşmeye başlamıştır. Daha sonra 1981 yılında J. Avşar, bu Türkçe kaynağın başka versiyonunu, Divan-ı Kuşcuoğlu başlığı altında yayınlamıştır¹⁵³. Ehl-i Hak Türklerinin inançlarına göre,

¹⁵⁰ Babacan, s.217.

¹⁵¹ Olsson, s.141.

¹⁵² Olsson, s.142.

¹⁵³ Olsson, s.143.

kelamlar yirmi dört kelimci vasıtasıyla gelmiştir. Bu kelimcılara ilerideki bölümde kutsal kişiler de değinilecektir. Ehl-i Haklar için çoklu kurallar ve sırlar altı bölümden oluşan serencamda toplanmıştır. Bunlar; Bargah, Heftvane, Kilim ve Kul, Kırklar, Abidin, ve Küçük Serencam.¹⁵⁴

Minorsky, yazma nüshasını önce tasvir etmekte ve onu kolay anlaşılması için bölümlere ayırdığını söylemektedir. Ayrıca giriş bölümünde eksiklikleri, bir Ehl-i Hak olan Mirza Hudakulu tarafından şifahi olarak tamamlamıştır. Biz burada çevirinin özet bölümlerini ve bir bölümünü de olduğu gibi vereceğiz. Bu çeviriye göre, kitabın sayfa düzeni şöyledir;

- Sultan Sohak, 1-4. yapraklar,
- Kırmızı, 4-15. yapraklar,
- Memmed Bey, 15-17. yapraklar,
- Şah Hoşin, 17-39. yapraklar ,
- Sultan Sohak(ikinci hikaye), 39-53. yapraklar,
- Kırmızı (ikinci hikaye), 39-53. yapraklar,
- Memmed Bey (ikinci hikaye), 56-58. Yapraklar
- Han Ateş, 58-61. Yapraklar,

Bulunmakla beraber Minorsky tekrar eden yerlerin olduğunu söylemektedir.¹⁵⁵

Ehl-i Hak inancına mensup insanlar, Tanrının sırasıyla Havendigar, Murtaza Ali, Şah Hoşin, Sultan Sohak, Kırmızı, Muhammed Bey ve Han Ateş de zuhur ettiklerine inanmaktadırlar. Serencamda anlatılan hikayelerini bölümlerine göre özetlerini şu şekilde Minorsky den görmekteyiz¹⁵⁶.

1. Sultan Sohak bölümü: “güvertesinde kilim-kül isimli bir Ehl-i Hak’kın da bulunduğu geminin köpek balığı saldırısıyla başlayan hikaye, Seyyid İskender bir kadına kötü gözle bakmış olan Muhammed’in günahlarını affettirmek için canını vermesi hikayesi, Ahmet kurban kesiyor, dünya şahının kendisinden sonra ki zuhuru işaret etme hikayesi”,

¹⁵⁴ Murtezaoglu, s.25.

¹⁵⁵ Musalı, s.177.

¹⁵⁶ Musalı, s.190-194; bu hikayeleri çeviriden aynı şekilde aldık.

2. Kırmızı bölümü: “Benyamin, Davud Pire Musi ve Mustafa, sultan çeşmesinde Dünya Şahı’nı beklemesi, Şehidullah köyünden olan bir kadının çocukları için hazırladığı ekmeği paylaşması, dört melek Kamer-Şahu’nun evine geliyorlar ve beşikte bulunan bir et parçasını Şah Veys-Kulu diye isimlendirilen bir çocuğa dönüştürüyorlar, Kırmızı Bere Şahi ailesinin kaçırdığı bir hayvan sürüsünü geri döndürmeyi başarıyor, bir kişiyi parmağı ile ikiye bölüyor ve onu tekrar diriltiyor, o Sultan Sohak’ın belirlediği bu işaretleri gerçekleştirdikten sonra Taş-ı Hurun kayasından fevkalade sır kabilesini çıkarıyor, Ahmet bir kurban kesiyor, Ali Simai elbisesinin yırtılmasından dolayı kederleniyor, Dünya Şahı Tanrının sırada ki tecellisinin nişaneleri olarak Şehremirin evinde bir bıçak ve bileme taşı koydu ve Sirvan nehrinde sularda kaybolma hikayeleri”,
3. Muhammed Bey bölümü: “Bir felç hastasını tedavi etmesi, onu tanımayan Ali rezil edilmekle cezalandırması hikayeleri”,
4. Şah Hoşin bölümü: “O Perdiver de zuhur ediyor, bir kadının zevkinden imtina ettiği için Rüstem isimli bir Güran’a Pir sanı veriliyor. Mama Celale güneş ışığından hamile kalarak dünya şahına hayat veriyor. Dünya Şahı güneşi gökten yere indiriyor ve Rum Türkleri üzerinde bir zafer kazanıyor. İddia sahibi olan Şah Keke Ahmet, tartıda Şah’ın bir ayakkabısından daha hafif geliyor ve ona itikat ediyor. Dünya Şahı vahşi eşek kılığına girmiş Baba Buzurgu tanıyor ve o şahın taraftarı oluyor. Şah’ın emri üzerine çiftçi Baba Hasan kış mevsiminde taze meyveler getiriyor, Kore Faki Şahın taraftarı olmayı kabulleniyor, Şah Baba Tahir Hemedani’nin yanına geliyor. Orada O’nun arkadaşları bir çeyrek pirinçle yetiniyorlar, Baba Tahir Şah’tan hazine işitiyor onun arkadaşı Fatma ölüyor, emir Hüsrev İsfahan’da hapisten kurtuluyor, her yerde şahı gören Abidin ona itikat ediyor, Abidin’in babası inat ettiği için domuza dönüştürülüyor, şah kendi dostlarının sadakatini sınıyor ve Hamza’nın yalvarışı üzerine tekrar tecelli edeceğine söz veriyor, Baba Yadigar ve onun akılsız kardeşi şaha itikat ediyor, Şah Küfe camisinin bir sütunun altından üzerine imamların mühürleri bulunan bir kase yoğurdun kaymağını çıkarıyor, Şah yedi arkadaşıyla birlikte tekrar tecelli edeceğine dair ahit veriyor ve kayboluyor”.

5. Sultan Sohak bölümü: “Yetmiş iki inançlı insan şahı bekliyor. Pirali ve Bünyamin onu her yerde arıyor ve denizin dibinde bir ateşli sacın altında oturmuş vaziyette buluyorlar. Şah yeryüzüne dönmeye olumlu yaklaşmıyor ve bunun için Bünyamin O’nu Pir olarak tanımaktan vazgeçmesiyle ilgili şart ileri sürüyor. Şeyh Musi ve Şeyh İsi Mekke’ye ziyarete gidiyorlar. Dört melek Şeyh İsi’nin evine geliyorlar ve O’nu Hasan Bey Celanın kızı Hatun Daire ile evlendiriyorlar. Bahçıvan Evyat beyaz kanatlı bir şahinin konması sonucunda kuru dut ağacının nasıl çiçeklendiğini gördü ve şahin Hatun Dairenin oğlunun şekline girdi. Şah mucizeler gösterdi, Davud Kadir’in dayısı Çiçek’in, askerlerinin gözlerine toprak atmakla onları bozguna uğrattı. Şah kıyamet günün de dostların toplanış yeri olarak Şehrezur’u nişan veriyor, O evleniyor ve yedi gün sonra onunla yanı görünümüne ve aynı mahiyete sahip yedi arkadaşıyla birlikte peyda oluyor, bu yedi kişi Şahın onları karşılamaya çıkması gerektiği iddiasın da bulundukları için mağaranın içinde canlarını teslim ediyorlar. Şah onları yeniden canlandırıyor, O yine tecelli edeceği hakkında ahit veriyor”.
6. Kırmızı bölümü: Kırmızı, Sultan Sohak’ın işaretlerini yerine getiriyor. O bir divaneyi iki beraber kısıma bölüyor ve sonra onu yeniden diriltiyor, divane Nusayr olduğunu söylüyor, Murtaza Ali zamanından beri Şah onu defalarca öldürüp diriltmişti, Nanekeli aşiretinden olanlar Kırmızıyı öldürüyorlar ve Sirvan nehrine atıyorlar, sonraki tecellinin alametlerini bıçak ve taş Şehremirin evine koyuyor.
7. Muhammed Bey bölümü: “Muhammed Bey Kırmızı’nın alametlerini yerine getiriyor, Salman, Şahkulu ve Cejni Bey Şahın isteği üzerine ölüme razı olmakla kendi sadakatlerini sergiliyorlar, Şah Delfan aşiretinin inancının azlığından inciniyor ve gökyüzüne çekiliyor”.
8. Han Ateş bölümü: “Han Ateş Bilbasların kaçırdığı bir at yolkısını geri döndürüyor. O Azerbaycan’ın müctehidlerine kendisinin Serhend Dağı’na olan hukukunu tasdik ettiriyor. O kış mevsiminde taze bal kabakları getiriyor ve taşın içinden bir mahfaza oradan ise; üzerinde On İki İmam’ın mühürleri bulunan Şah risalesini çıkarıyor, Basralı dede Sail Şah’ın şahin şeklinde Serhend Dağı tarafına nasıl uçtuğunu gördü, Şah Sahibüz Zaman döneminde tekrar zuhur edecektir ve dostların muradını verecektir”.

Yukarıda geçen hikayeler Minorsky'nin serencamının hikayelerini kapsamaktadır¹⁵⁷. Burada sadece bir bölümünü kapsayan Sultan Sohak'ın doğumu anlatacağız. Hikaye şu şekilde anlatılmaktadır;

“Bunun ardından Şeyh kendi evine yollandı. Şah'ın buyruğu üzerine üç derviş onun evini müşahede ettikleri zaman o, onlara dünya şahı hakkında haber verdi ve onlar şükrettiler. Dört melek dostlar (yaran-ı çahar melek) Şeyh İsi' ye söylediler: doğru olanı bize anlat şeyh isî dedi: “birincisi ben yaşlı bir adamım ve ikincisi dünya malına sahip değilim”. Onlar sordular:

“Dünya malı senin ne işine? O bu sözü kabul etti ve söyledi. Hasan Bey Cela varlıklıldır ve bir gönül adamıdır. Eğer bir günde yüz bin insan ona gelse, o yüzünü ekşitmez. Onun akıllı karısı vardır. Dostlar bu teklifi uygun buldur ve evi doğru yol aldılar. Onlar dervişler kılığında onun evine geldiler ve kendi parlak nurlarının yardımıyla onun evini süslendirdiler ve ışıklandırdılar. Hasan bey onların halini ve neden geldiklerini sordu. Onlar cevap verdiler: bizim senin evine gelmekte amacımız senin ekmeğini yemek ve suyunu içmek değildir hasan bey bu sözleri dinledikten sonra onlara hediye getirdi. Onlar dediler biz dünya nimetleri yüzünden buraya gelmedik. Bil ki tüm dünya zenginlikleri bizdendirler. Biz diğer bir mesele için sana geldik. O dedi: o zaman amacınızı açıklayın. Eğer bu kemter yapabileceği herhangi bir şey varsa sizi mahcup etmeyecektir. Dervişler dediler ki senin dört kızın vardır. Sen onlardan en küçüğü olan Hatun Daire'yi şeyh İsi'ye vermelisin! Dervişler mükedder olmamaları için hasan bey bu işi ertelemek umuduyla bir bahane ortaya atıp dedi: ben hepsi kırmızı tüylü olan ve üzerlerinde kıymetli taşlardan, kumaşlardan ve mallardan oluşan yükler bulunan sekiz katar deve istiyorum. Eğer böyle olursa ben tamamen itaat edeceğim. Eğer siz bunu yapabilseniz sizin şerefli akıllarınıza keder yol bulmayacaktır. Dervişler ellerini gözleri üzerine koyup dediler: siz bizden bir tel iplik bile istemediniz. Daha fazla istemeniz gerekiyordu. Sonra onlar Hasan Bey'e dediler bize bir parça ip veriniz o verdi onlar dağın etrafına gittiler. Benyamin Pir Musî'ye buyurdu: eline kalem al ve develerin hesabını yaz Davud'a söyledi ki, o da deve meselesiyle meşgul olsun ve dağın altından sekiz katar deve çıktı. Onları Hasan Bey'in evinin kapısına getirdiler o baktı ve bunun mucizevi bir iş olduğunu anlayarak dedi: affedin beni merhamet istiyorum develeri bırakınız ve onlar devleri bıraktılar develer kendi yerlerine döndüler. Hasan Bey hatun

¹⁵⁷ Musalı, s.194.

Daire'yi Şeyh İsi'ye nikahladı ve o karısıyla eve gitti. Bir süre sonra hamile kaldı. İnsanlar söylenmeye başladılar ki şeyh isi yaşlı bir adamdır, ama onun karısı hamile kalmıştır. Onların evinde üç derviş kalıyor ya bu onların işi olabilir. Kendi akrabaları bile Şeyh İsi'yi kınıyorlardı. onu haber dört melek dostlara ulaştı ve onlar Şeyh İsi'ye söyleyerek biz karşıda görünen mağaraya gitmemiz gerekiyor. Hatun Daire'nin çocuğu doğuncaya kadar onlar mağara da kaldılar onlar günde üç kez Hatun Daire'yi görmeye geliyordular. Dört melek aynı zamanda Eyvat'a söylediler ki, o tayin olunmuş yeri terk etmesin ve intizar da olsun. Benyamin bir bostan saldı. Eyvat orada çalışıyor, dostlar ise mağara da dostluk sohbetiyle meşgul oluyordular. Onlar yine de ahidin gerçekleşmesini bekliyorlardı. Çünkü Hatun Daire'nin doğum vakti yetişmişti. Eyvat bahçede geziyordu ve dostlara götürmek için olgun bir karpuz arıyordu. Birden bir şahinin beyaz kanatlarını çalmasının sesi onun kulağına ulaştı. O baktı ki şahit dut ağacının üzerine konmuştur ve kuru dut ağacı yeşillenmeye başlamıştır. O son derece sevinçle çığlık attı. Dostlar Şah'ın emrine muntazır oldular. Bu haber dört meleke dostlara ulaştı ve onlara mağaradan inip şeyh isinin evine doğru koşular. O döşeme altından hatun dairenin içine girdi ve onun karnındaki döl yok oldu çünkü şahin karnındaki oğlanın şeklini aldı, Benyamin nezaket gösterdi ve evde o herkesten üstün oldu¹⁵⁸.”

Bu hikaye, Serencam'da böyle gösterilmektedir. Örnek teşkil etmesi bakımından burada buna yer verdik.

¹⁵⁸ Musalı, s.261,262,263,264.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GÜNÜMÜZ EHL-İ HAK TÜRKLERİ VE EHL-İ HAK İNANCININ RİTÜELLERİ

3.1. EHL-İ HAK'IN ULU ŞAHSİYETLERİ VE KUTSAL MEKÂNLARI

Ehl-i Hak inancı, içerisinde çok sayıda evliyalari mevcuttur. Bunun en büyük sebebi tenasüh inancıdır. Tenasüh yoluyla bir ruh birçok insanda zuhur etmiş bu da kutsal şahsiyetlerin sayısını artırmıştır. Bütün Şii fırkalar da olduğu gibi en önemli şahsiyet olan Hz. Ali önde gelmektedir. Onun haricinde “Ehl-i Beyt” ve “On İki İmam” kutsallaştırılmıştır.

Ehl-i Hak inancında, Hz. Ali'den sonra en önemli kişi inancın kurucusu olarak kabul edilen Sultan Sohak'tır. Onun hayatını yukarıdaki bölümlerde anlatmıştık. Mezarı Ehl-i Hakların kiblesi olan Perdiver'de bulunmaktadır. Sultan Sohak tarafından inanç teşkilatlandırılırken oluşan; Heften, Heftavene, Sultan Sohak'ın kardeşlerinden devam eden Handanlar, Delil ailesini oluşturan “yetmiş iki ruh” ve Çehel-ten (kırklar) bulunmaktaydı. Bunların soyundan gelenler kutsal sayılmışlardır. Konumuz kapsamında bunların hepsini ele almamız mümkün değildir. Bunların her biri farklı bir araştırma gerektirmektedir. Biz tezimizde bu başlık altında belli başlı olanlarını inceleyeceğiz.

Bunların başında, Türkçe kelimeleri bulunan Bayrak Kuşçuoğlu gelmektedir. 15. ve 16. yüzyıllarda¹⁵⁹ yaşadığı kabul edilen Bayrak Kuşçuoğlu hakkında, kendi yazdıkları haricinde fazla bir bilgi yoktur. Onun hayatı hakkında göze çarpan hikayeler mevcuttur. Bunlardan birisi şudur;

“Bayrak Kuşçuoğlu’nun babası Yakup padişahın sarayında Kuşçubaşılık yapmaktaydı. Bu padişah genelde Osmanlı imparatoru padişah II. Selim kabul edilmektedir. Ancak, yaşadığı döneme bu ters düşmektedir. Yakup, bir av sırasında padişahın gözdesi olan bir şahini kaçıtır. Bunu gören Padişah onu ölümle tehdit eder. Araya başkalarını sokar ve başka şahinler sunsa da padişah ikna olmaz. Bunun üzerine Yakup, Padişah’tan kırk gün mühlet ister. Evine kederli bir şekilde ne yapacağını düşünerek döner. Arkadaşlarına durumunu anlatırken bir arkadaşı O’na, Bağdat’ da adı Şah İbrahim olan bir şeyhin olduğunu ve kendisine yardım edebileceğini söyledi. Bunun üzerine Yakup yola düştü. O, daha tekkeye yeni girmişken ona bahsedilen şahin verilir. O, bu sırlı olaydan hemen sonra kuşu teslim edip, geri Bağdat’a döner. Bir daha da saraya dönmez. Şah İbrahim, O’nun oğlunu görmek ister, Bayrak doğuştan sağır ve dilsizdi. Şah’ı gören çocuk, birden dile gelir ve Türkçe kelimeler söylemeye başlar. Bu hikayeden çıkarılanlardan birisi Osmanlı düşmanlığıdır. Diğer ise, Şah İbrahim Sultan Sohak olarak zuhur etmiş, Bayrak’da Pir Bünyamin olarak gelmiştir.

Bir başka diğer önemli kişi ise, Baba Tahir Uryandır. İran’ın Hemedan şehrinde doğmuştur. İbadet ve takva ile hakka ulaşmıştır. Doğumu hakkında birçok rivayet olmakla beraber genel görüş, onun 1010 yılında ölmüş olmasıdır. Tarikatın kurucusu Şah Hoşin döneminde yaşadığı kabul edilmektedir. Ona çıplak denilmesinin sebebi dış görünüşüne önem vermemesidir. Daha sonraki yüzyıllarda görülecek olan Kalenderi bir tarzı vardı. Mezarı Ehl-i haklarca kutsal olan Hemedan’dadır.

Bunun haricinde kolların kurucularını da bu kategoride sayabiliriz. Bunlar;

- Şah İbrahim,
- Baba Yadigar,
- Hamuşi,
- Ali Kalender,
- Mir Suri,

¹⁵⁹ Murtezaoglu, s.43.

- Seyyid Mustafa,
- Baba İsa,
- Zennuri,
- Ateş Beyi,
- Şah Heyasi,
- Baba Haydar, ¹⁶⁰

Bunlar haricinde birçok eren ve evliyalari mevcut olup, İran ve Irak da birçok mezarları bulunmaktadır. Irak'da bulunan Şehre-Zur'da, İran da Perdiver'de Sultan Sohak'ın türbesi, Zohab'da Baba Yadigar türbesi, Loristan'da ki Bavelin dağlarında Baba Buzurg türbesi, Dezful-Hürremabad yolunda şehzade Ahmet türbesi, Krind'de Benyamin ziyaretgahı, Hemedan'da Baba Tahir mezarı, İran Azerbaycanı'nın Maku bölgesinde Şah Muhammed ocağı ve Mir Muhammed Hasan türbesi, Ilhıcı kasabası civarında Şah Çırah, Nebi Musevi, Gülmışki Hatun ziyaretgahları bulunmaktadır¹⁶¹.

3.2. EHL-İ HAKLARIN AYIN VE RİTÜELLERİ

Ehl-i Hak inancının ayin ve ritüelleri, farklılıklar ve zenginlikler içermektedir. Bu farklılıklar, Ehl-i Hak inancının kolları arasında bile değişebilmektedir. Biz bu başlık altında, biz bunları; Cem, Niyaz ve kurbanlar, oruç ve diğer ritüeller olarak ele alacağız. Hamzeh'ee bize bu konuda kaynaklık edecektir. Zira bu meseleyi, derinlemesine inceleme imkanı bulmuştur. Ayrıca, bu ritüeller yakın coğrafyalar da benzer şekilde icra edilmek ile beraber kendine has özellikleri bulunmaktadır.

3.2.1. Cem

“Cem” kelimesi Arapça olup “toplanma” anlamlarına içermektedirler. Ehl-i Hak inancının en önemli ayin ve ritüeli Cem'dir ve başlangıç da kadın üyeler de

¹⁶⁰ Taşgın, s.27

¹⁶¹ Musalı, s.26.

katılmaktaydılar¹⁶². Ehl-i Hak ayinlerinin başında, Cem denilen ve Cemhane adı verilen mahalde veya genellikle evlerde yapılan dini toplantılar gelir¹⁶³. Ehl-i Hakların kilise veya cami gibi ibadethanelerinin olmadığından bu gibi toplantıları Cemhanede yaparlar¹⁶⁴. Özel durumlar haricinde, yılda 17 defa cem töreni yapılmaktadır. Zengin bir halk kültürüne ve folkloru sahip olan Ehl-i Haklar; ibadetlerini, Alevilerde olduğu gibi, bir Seyyid veya Mürşid'in (Post Dedesi) öncülüğünde Cem evlerinde (cem-hanelerde), bağlama diye de bilinen “tambur” ile müzik yaparak icra ederler. Cemlerde, tamburun yanı sıra tef kullanılarak yapılan müzik eşliğinde; gulbanglar (dua), semahlar ve deyişler okunur. Cemlerde sorgu, görgü, ikrar verme (şart-ı ikrar) ayinleri, yola girme ve musahiplik törenleri önemli yer tutar. Cemin sonunda, getirilen lokmalar, niyazlar eşit şekilde dağıtılıp birlikte yenir. Ehl-i Haklarda, sözlü halk edebiyatı, özellikle şiir ve müzik, geleneksel olarak önemli bir yer tutar. Anadolu'daki Alevilerde olduğu gibi, cemlerde semah ile ibadet edilir.

Ehl-i Hak büyüklerinin şiirleri şeklinde ortaya koydukları söz ve talimatlar daha çok tambur, saz ve bazen de ney gibi müzik aletleri eşliğinde okunur¹⁶⁵. Bu toplantılar da farklılıklar mevcuttur. Kimilerine kadınlar katılırlar, kimilerine de katılmazlar ve ayrıca bazılarında şarap verilirken, bazılarında da ayran verilir. Müşterek durumlarda cemin toplanması sosyal dayanışmayı artırmaktadır. Merasim olabilmesi için en az üç ya da beş kişi olmalıdır. Ayrıca her Ehl-i Hak mensubu günde en fazla beş ve en az ayda bir defa Cemhane de ibadet etmekle yükümlüdürler.

Cem törenlerin de; ihsanlar ve kurbanlar sunulur, zikir okunur, müzik ile kelam söylenir, cemaat coşkulu hareketlerle eşlik eder¹⁶⁶. Hamzeh'ee'nin aktardığı bilgilere göre, Cem düzenlemenin şartları vardır. Bunlar;

- Cem katılımcıları yetişkinler olmalı ve akıl hastası olmamalıdır,
- Ceme hem kadın, hem de erkekler katılmaktadır¹⁶⁷,
- Katılımcıların manen saf olmaları gibi, zahiren de temiz olmaları gerekmektedir,

¹⁶² Halm, s.56.

¹⁶³ Algar, s.514.

¹⁶⁴ Hamzeh'ee, s.233.

¹⁶⁵ Algar, s.514.

¹⁶⁶ Musalı, s.19.

¹⁶⁷ Bu konuda tarikat içerisinde farklılıklar bulunmakla beraber bazı cemlere ve bazı hanedanlarda kadınlar ceme katılamazlar.

- Gösteriş ve riyakarlık için değil, Tanrıya yaklaşmak amacıyla katılınmalıdır,
- Katılımcılar bellerine ve giysilerinin üzerine bir bez parçası veya kemer dolamalıdır.¹⁶⁸

Burada özellikle kemer bağlama Anadolu Alevi¹⁶⁹ ve Bektaşileri gibi diğer şii fırkalarda ki Cem törenlerinde yer almaktadır. Yukarıda bahsedilen özellikleri taşıyanlar, Cem törenine katılabilirler.

Cem esnasında kurallar ve roller mevcuttur. Bu rollerin başında “Seyyid” gelmektedir. (Tıpkı Anadolu Alevilerinde olduğu gibi Hz. Ali soyundan gelmelidir) Bu kişi “handan” olarak bilinen, on bir kutsal ailenin birinden gelmelidir. Yezidiler ve Anadolu Alevileri gibi, senkretik mezhepler de, olduğu gibi Seyyid olmadan Cem geçerli olmaz.¹⁷⁰ Rolü ise, adak duasını okumak ve Cem’i yönetmektir. Nayep ise, bir nevi Seyyid yardımcısıdır. Delil ailesi olarak bilinen ailenin soyundan gelmelidir. Eğer bu aileden biri yoksa, dindar biri bu göreve Seyyid tarafından atanabilir. Bir başka görevli ise, Halife’dir ve görevi adakları eşit bir şekilde pay etmektir. Bunun haricinde birde Hadem adında hizmetkar bulunmaktaydı. Bunun görevi ise; odanın düzenini sağlamak, katılımcılara yardımcı olmak için hazır bulunmak, el yıkama zamanında leğen ve ibrik tutmak, cem haricindeki merasimlerin yürütülmesinde ve sonlandırılmasında görev almaktaydı, ayrıca adak duasından önce tekbir getirirdi¹⁷¹. Hadem’in bir veya birden fazla yardımcısı bulunmaktaydı.

Cem töreni katılımcıları, Allah’ın adıyla girip odanın eşiğinde secdeye giderken tam bir saygı, nezaket ve içtenlik içinde hareket etmeleri beklenir. Kişi içeri girdiğinde secdeye kapanır ve sağa otururdu. El öpme merasimi ise; yeni gelen oturanlara gider ve sağ diziyle çömelip ellerini tutarak ikisi de birbirinin sağ elini öperek olurdu. Cem töreni esnasında Seyyid, Halife ve Hadem hariç hiç kimsenin belli bir yeri bulunmamaktadır. Bu da cem de herkesin eşit olduğunu göstermektedir. Halife, Seyyid’in solunda; kelim okuyucu da sağında oturur ve Hadem ise, sürekli ayak da dururdu¹⁷².

¹⁶⁸ Hamzeh’ee, s.234.

¹⁶⁹ Doğan **Kaplan**, Yazılı Kaynaklara Göre Alevilik, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Üçüncü Baskı, Ankara 2011, s.274.

¹⁷⁰ **H. Halm**, “Ahl-e Haqq”, Encyclopaedia Iranica, Ed. By E. Yarshater, Center For Iranian Studies, Columbia University, Vol.1, New York 1985, s.55.

¹⁷¹ Hamzeh’ee, s.235.

¹⁷² Hamzeh’ee, s.236.

Herkes, geniş bir daire oluşturdudan sonra bellerine kemer bağlarlar ve bu kemer birbirlerine bağlı bir şekilde kalır. Cem boyunca adaklar ve kurbanlar sunulur. Bunlar dağıtıldıktan sonra, dualar başlar. Bu dualara başlamadan önce Hadem tekbir getirir, sonrasında Seyyid başlatır ve kelim okuyucu sürdürürdü. Katılımcılar tevazu içerisinde ellerini çapraz bir şekilde bağlayarak, sessiz duaları içlerinden okurlardı. Sesli dua da ise, herkes eşlik etmek durumunda idiler. Beş tür dua bulunmaktadır. Bunlar; ibadet, ihtiyaç, vecit, teveccüh ve vaaz idi¹⁷³. Bu dualar esnasında katılımcılar, bazen transa girerler ve yanan ateşin üzerinde yürüyebilirlerdi. Cemin vazgeçilmez özelliklerinden birisi de müziktir. Bu sayede hakikat sırrına ereceklerine inanıyorlardı. Kelamlar genel de; tambur, saz ve diğer müzik aletleri ile söylenmekteydiler. Geniş bir coğrafya da diğer Şii fırkalar da olduğu gibi müzik benzer özellikler teşkil etmekteydi.

Cem töreninin dinsel öneminin yanı sıra, toplumsal örgütlenme ve sosyal dayanışmayı güçlendirmesi açısından da oldukça önemlidir. Ehl-i Hak inancının belki de en çok önem verdiği olay Cem'dir. Müşterek Cemler vasıtasıyla önemli ve tehlikeli durumlarda ortak kararlar alabiliyorlar, ayrıca burada yapılan bağışlarla sosyal dayanışma güçlendirilmektedir. Cem boyunca herkes eşit olduğu için zengin-fakir, güçlü-güçsüz ve şehirli-köylü gibi ayrımlar ortadan kalkarak sosyal eşitlik sağlanmış oluyordu.

3.2.2. Adak ve Kurban

Ayin ve ritüeller içerisinde önemli bir yeri olan adak ve kurbanlar, hemen bütün inançlarda mevcut olup kökleri çok eskileri dayanmaktadır. Hamzeh'ee nin kitabında bu konuyla alakalı olarak ayrıntılı bilgiler mevcuttur. Ehl-i Haklar, her türden adak ve kurbanı “Nez'r” adı altında birleştirirler. İranlı'lar, bu kelimeyi amaçlara ulaşıldıktan sonra sunulan adak olarak kullanmışlardır. Adaklar, niyaz ve şükran adı ile iki gruba ayrılabilir.

Adaklar günlük ibadetin yeri olmayan Ehl-i Hakların katıldıkları Cemde sunulur. Bunun başında niyaz yer almaktadır. Tanrı ya şükran manasıyla sunulur ve dağıtılır. Hayvan eti ve pişmemiş olmak suretiyle her türlü yiyeceği kapsamaktadır. Bir diğer adak ise, şükrandır. Niyaz için yapılan tüm yiyecekler burada da kullanılır. Arasındaki tek fark

¹⁷³ Hamzeh'ee, s.238.

ise, Cem'i takiben tüketmek gerekmez. Bu ise, bağış şeklini alır ve ihtiyaç sahipleri faydalanmış olur. Bu da Tanrı'ya bir minnet göstergesi olarak sunulmaktaydı. Niyazların, Ehl-i Hak inancı mensupları arasında ki en önemli sonucu, merasimlerin düzenlenmesi için Cem'e gelen bağışların aslını oluşturmasıdır. Bu sayede, ibadetin yapılması için gereken maddi olanakların birçoğu buradan sağlanmış oluyordu. Ayrıca niyazlar sayesinde fakir üyeler açıklarını kapatma fırsatı bulabiliyorlardı.

Diğer bir önemli olay ise, kurbanlardır. Dört çeşit kurban bulunmaktadır. Bunlar;

- Kan kurbanı,
- Kansız kurban,
- Aslında kurban olmadıkları halde kurban merasimlerine eşlik edenler,
- Hedmet,

Ayrıca bu konuda farklı fikirler mevcuttur. Yukarıdaki Hamzeh'ee'nin ayrımın dan farklı olarak Algar, kurbanı kanlı ve kansız olarak iki gruba ayırmıştır¹⁷⁴.

Kanlı kurbanlar; deve, evcil öküz, evcil koyun ve horozu içine alır. Kurban edilecek olan bu hayvanların sağlıklı olmaları, kısır olmamaları, erkek olmaları ve zayıf olmamaları gibi özellikler taşınmalıdır. Aksi takdirde kurban olamazlar¹⁷⁵. Kansız kurbanlar ise; balık, ceviz, gerde¹⁷⁶ ve nardır. Bunlar kanlı kurbanlarla aynı öneme sahiptirler. Öte yandan kurban olmadığı halde, kurban merasiminde sunulan maddeler de; kavun, şeker, badem yer almaktadır. Hedmet ise, pirinç ile horoz etinden yapılan bir yemektir.

Kurban, kesilmeden önce bir merasim yapılmaktadır. Bu merasimden önce, kurban edilebilir özelliklere sahip olan hayvana yem verilir ve yıkanır. Kurban kesilmesi sırasında en az iki görevli hazır bulunur. Biri Halife, diğeri Hadem'dir. Seyyid'den müsaade alınarak kurban merasimi başlar. Kesilmeden önce hayvan Ehl-i Hakların kiblesi Perdiver'e doğru döndürülür. Daha sonra Halife kesilen eti paylaşır ve bunu Hadem dağıtır. Hayvanın kemiklerinin kırılmamasına dikkat gösterilir. Derisi ve bağırsağı satılıp parası Cemhane ye bağışlanır. Et sadece tuz ile pişirilerek yenilir. Daha

¹⁷⁴ Algar, s.514.

¹⁷⁵ Hamzeh'ee, s.245.

¹⁷⁶ İran da yaygın olan bir ekmek çeşiti.

sonra Hadem, leğen ve ibrik getirerek katılımcıların elleri yıkanır. Diğer kurbanlarda da aynı merasim gerçekleşir, yalnızca bıçak duası edilmez. Kurban İran coğrafyasında zerdüştlük öncesine kadar uzanan geniş bir ibadettir. Bütün dini toplumlar da yer almaktadır. Kurban bereket kültürünün bir sonucudur¹⁷⁷.

3.2.3. Diğer Ritüeller

Bu başlık altında; oruç, ölü merasimleri, kardeş-kız kardeşlik akdi, bıyık bırakma gibi diğer ritüellere değineceğiz.

Bu ibadetlerin başında, bütün semai dinlerde farz olan oruç gelmektedir. Ehl-i Hak mensubu, kadın veya erkek yılda üç ya da altı gün oruç tutmalıdır¹⁷⁸. Minorsky ise, orucu üç gün tuttıklarını ve bunun kış dönemine geldiğini, oruç bittiğinde bayram olduğunu söylemektedir¹⁷⁹. Ayrıca Ateşbeyiler kıyametin yakın olması ve bunun Ehl-i Hakların bayramı olduğunu gerekçe göstererek oruç tutmazlar.

Ehl-i Haklar Ramazan ayında oruç tutmazlar, buna sebep olarak da Hz. Ali'nin Ramazan ayı içerisinde şehit edilmesini gösterirler. Ehl-i Hak inancında, iki tür oruç vardır. Birincisine, “mernovi” adı verilir ve üç gündür. Sultan Sohak ve yoldaşları (melekleri) düşmandan kaçarken, “yeni mağara” denen yere sığınmışlardır¹⁸⁰. Burada üç gün, aç ve susuz kalmışlardır. Dördüncü gün mağaradan kurtulurlar ve bayram ilan ederler. Buna dayanarak bu orucu tutarlar. Bu süre kış mevsiminin başlangıcına gelen Aralık ayının 12-13 ve 14. günüdür. Diğer bir oruç ise, “kabaltasan”dır. Bu da Sultan Sohak'ın bir hikayesinden ileri gelmektedir. Sultan Sohak'ı Perdiver de ziyaret etmek isteyen yedi kişinin, yolda tipiye yakalanıp ve tam üç gün kar altında kalmasıdır. Bunu öğrenen Sultan Sohak dua eder ve onlar kurtulur. Bu üç gün oruç boyunca herkes maddi kuvvetince kurban ve niyazlar sunarlar.

Diğer bir ritüel ise, abdesttir. Ehl-i Hak inancın da iki çeşit abdest vardır. Bunlar; ölü bir hayvana dokunma, cinsel ilişki ve benzeri durumlarda alınır. Birincisi “ertemesi”- dir. Yeterince su bulunduğu zamanlarda, tüm bedenin yıkanması şeklinde alınan abdesttir.

¹⁷⁷ Algar, s.514.

¹⁷⁸ Hamzeh'ee, s.266.

¹⁷⁹ Minorsky, s.203.

¹⁸⁰ Hamzeh'ee, s.267; Zeynel, s.24.

İkincisi ise, “tertibi” denilen yeterince su olmadığı takdirde, kase ile üç kafaya, üç sağ omuza ve üç sol omuzdan su dökülerek alınan abdestir. Bu abdestler esnasında dua okunur¹⁸¹.

Ehl-i Hak mensuplarının ölü gömme adetleri Müslümanlarla benzer özellikler taşımaktadır. Ölü gömülmeden önce yıkanır ve kıbleye (Perdiver) doğru döndürülür. Daha sonra üzerinde ateş yakılır. Kelamlar müzik eşliğinde söylenir. Ölü için bir takım niyazlar dağıtılır bu da cenaze merasimi esnasında yenir.

Ehl-i Hak toplumunda, yeni doğmuş çocuğun ve inanca girmek isteyen bir şahsın inanca kabul edilmesine “ser-seporden”(davaya baş koymak) adı verilir. Bu olaydan dolayı “ceviz kırma” merasimi düzenlenir¹⁸². Bu merasim anne ve babasından Ehl-i Hak olmayanlar yani “çepsideler” için yapılır. Ehl-i Hakların önemli törenlerinden biri de, Hristiyanlığa benzer bir uygulama olan vaftiz geleneğidir. Sultan İshak tarafından vaftiz edilip “Yadigâr” ismi verilen Baba Yadigâr’dan kalma bu gelenekte, yeni doğan çocuk, doğumundan üç veya yedi gün sora, evde veya cem evinde, Seyyid tarafından, vaftiz babası (kirve) ve törene katılan şahitler huzurunda vaftiz edilir, kendisine bir isim verilir. Seyyid, çocuğu kucağına alıp ismini kulağına seslendikten sonra, törene getirilen ceviz (Hindistan cevizi de olabilir) parçalanır, herkese eşit şekilde dağıtılır. Daha sonra, kovadan alınan bir tas su, çocuğun yüzüne ve başına serpilir. Böylece çocuk vaftiz edilmiş olur. Vaftiz işlemi bittikten sonra, getirilen lokmalar ve niyazlar dağıtılıp yenilir.

Ehl-i Hak inancının bir başka önemli ritüeli “şart-ı ikrar” denilen, Bektaşiler deki muhasipliktir. Ahlak-ı kemal maksadı ile bir veya daha çok erkek ve kadın arasında rabıtarlar kurulur. Böyle birbirleri ile bağlananlara kardeş denilir¹⁸³. Kıyamet gününe hazırlık amacıyla yapılır ve anlaşma ebedidir¹⁸⁴. Anlaşma Cem sırasında olur. Sevap ve günahların mahşer gününde paylaşılacaklarına inanmaktadırlar. Bu ritüel Bektaşilerde benzer şekilde yapılmaktadır¹⁸⁵.

¹⁸¹ Hamzeh’ee, s.272.

¹⁸² Musalı, s.20.

¹⁸³ Minorsky, s.203.

¹⁸⁴ Hamzeh’ee, s.311.

¹⁸⁵ Kaplan, s.203.

Ehl-i Hak mensupları arasında, bıyığın çok önemli bir yeri vardır. Bıyığın kesilmesi günahdır. Bu yüzden asla kesmezler. Her kim ki keser ise, zındıktır. Bıyığın tek bir telini kesen Ehl-i Hak, kurban kesmek zorundadır.¹⁸⁶ Bıyık bırakma, Şii tarikatlarda da görülen ortak bir özelliktir ve kimileri bunun Zerdüştiliğe kadar dayandırmaktadır. Bıyık kesmek bazı durumlar da olabilirdi. Beraber yaşadıkları ve kendilerine düşmanlık eden Sünnilerden, korunmak için olabilir. Bazılarına göre, Hz. Ali'nin çok uzun bıyığı varmış. Bıyığını ne kesmiş ne de düzeltmiştir.¹⁸⁷ Kimilerine göre tıraş bıçağı Hz. Ali'nin bıyığının hiçbir kılını dahi düzeltmemiştir. Bıyık olayı için birçok rivayet vardır. Bunlardan biri; Hz. Ali, Hz. Muhammet öldüğünde onu yıkamıştır. Yıkadıktan sonra göbeğine biriken suyu içmiştir. Akabinde bıyığını kestiğinde tekrar uzamış ve bu tekrarlamış, hala uzadığının görünce kesmemeye karar vermiştir. Bir başka rivayete göre; Hz. Musa ve Hz. İsa peygamberler zamanında, Hz. Ali aşığı bir Müslüman varmış ve bu zatın babası putperestmiş. Babası oğlunu yoldan çıkarmak isteyince Allah babasını domuza çevirmişti. Oğlu babası onu ağzından öpmesin diye bıyıklarını uzatmıştır. Bu rivayetlerle beraber Ehl-i Haklar bıyıklarını kesmezler.¹⁸⁸

3.3. GÜNÜMÜZ EHL-İ HAK TÜRKLERİ

Ehl-i Hak tarihsel süreç içerisinde, günümüzde Irak'da bulunan Berzinca'da Sultan Sohak'ın doğmasıyla ortaya çıkmış ve onun İran da bulunan Perdiver'e göç etmesiyle beraber İran da şekillenmeye başlamıştır. Tecelli dönemlerine baktığımız da Şah Hoşin Hemedan, Sultan Sohak Perdiver, Kırmızı Şehrezur ve son iki tecelli döneminde inanç Azerbaycan'a doğru taşınmıştır.

Irak'da; Berzinca'da, Süleymaniye'de, Kerkük'de, Musul'da ve Hanikin'de İran'da; Kirmanşah, Tahran, Kasr-ı Şirin, Serpül, Kuzey Loristan, Veramin, Mazenderan(Kelerdeşt), Kazvin'de, Reşt, Şiraz'da, hatta Horasan'da tarikatçılar toplu halde yaşamaktadırlar.¹⁸⁹ Bunun haricinde Ehl-i Haklar Azerbaycan'dan güneye, İran'ın her yerinde irili ufaklı topluluklar halinde yaşamaktadırlar.¹⁹⁰ Yoğun olarak da daha çok

¹⁸⁶ Olsson, s.156.

¹⁸⁷ Zeynel, s.26.

¹⁸⁸ Babacan, s.220.

¹⁸⁹ Musalı, s.25.

¹⁹⁰ Taşgın, s.26.

Hemedan, Tebriz deki Marağa bölgesi, Urmiye’de ve Maku’daki Karakoyunlu’da yaşamaktadırlar. Resmi olmamakla beraber sayıları 10 milyon olarak tahmin edilmektedir. Ehl-i Hak’ların dağılımını, önemli ziyaret yerleri çevresinde şekillenmeleri oluşturmuş olması muhtemeldir. Irak da Şehre-Zur bölgesinde, İran’da Perdiver’de Sultan Sohak’ın türbesi, Zohab da Baba Yadigar türbesi, Loristan da ki Bavelin dağlarında Baba Buzurg türbesi, Dezful-Hürremabad yolunda şehzade Ahmet türbesi Krind de Benyamin ziyaretgahı, Hemedan da Baba Tahir mezarı, İran Azerbaycanı’nın Maku bölgesinde Şah Muhammed Ocağı ve Mir Muhammed Hasan türbesi, Ilhıca kasabası civarında Şah Çırah, Nebi Musevi, Gülmişki Hatun ziyaretgahları bulunmaktadır.¹⁹¹

İran’ın etnik yapısı, geçmişten günümüze hiçbir dönemde homojen bir yapıda olmamış, bu durum ülkenin idaresi açısından da farklı etnik bölgelere ayrılmasına sebep olmuştur.¹⁹² Ehl-i Hak inancı, geçmişlerinde olduğu gibi bugün de fakir köylüler ve zanaatlar arasında inanılmaktadır. Aslında bu durum birbiri ile bütünleşmiş bir hal almıştır. Sultan Sohak’ın fikirleri bu ahali içerisinde de geniş çapta yerini bulmuştur. Daha doğrusu toplumun mahrum kesiminin dini durumundadır. Benzer şekilde, farklı devletler yönetiminde bu tip olaylar meydana gelmiştir. Selçuklular zamanında Karmati hareketi olarak İsmaili fikirler önce fakir ahali arasında yayılması, buna örnek olarak gösterilebilir. Geçmişte göçebe hayvancılık ve tarıma dayalı bir ekonomiye dayanan Ehl-i Haklar, günümüzde kendisini şehirler de düşük gelirli işler de bulmuştur.

Jeopolitik olarak, gerçekten önemli olan bir bölgede bulunmalarının etkileri olmuştur. Daha doğrusu dinlerinin şekillenmesi ve bugün ki halini almasına araç olmuştur. Bölge sürekli olarak imparatorluklar ve devletler arasında sınır görevi görmüş durumdaydı ve bu bugünde değişmemiştir. Bu önemden dolayı çeşitli devletlerin politik menfaatleri doğrultusunda özellikle Rusya şekillenmiş bir politika unsuru olarak ele alınmıştır.

M.Ö. 559 yılında İrani Akameniş Devleti’nin kurulmasından, 1925 Kaçar Hanedanlığı’nın yıkılmasına kadar İran; eyalet veya federatif sistemle yönetilmiş, Kaçar Hanedanlığı döneminde ise, devletin resmi adı Memâleke-i Mahruseye İran (İran korunmuş ülkeleri) olmuştur. Günümüzde İran’daki temel etnik bölgeler şöyledir;

¹⁹¹ Musalı, s.27.

¹⁹² Barış **Metin**, “Türk- İran İlişkilerin De Güney Azerbaycan Meselesi”, TSA Dergisi, Sayı.162, Ağustos 2012, S.158.

Farsistan, Azerbaycan, Belucistan, Loristan (Luristan), Kürdistan, Arabistan, Laristan, Lekistan, Türkmenistan, Gilan, Mazenderan. Bunlardan başka, İran'ın çeşitli bölgelerine yayılmış şekilde yaşayan az sayıda da olsa Ermeni, Nasturi gibi farklı etnik/dini gruplar vardır.¹⁹³

Araştırmamızda değinilen konuların başında onların etnik olarak Kürt ve dini bakımdan da Hristiyan öğelerin yer aldığı ve eski İran dinleriyle bütünleşmiş bir olduğu görüşüne ait ithamlardır. Ancak bu batılı araştırmacıların ve yeni türeyen bir millet olan Kürtlerin kendilerine bir tarih bulma çabasıdır. Ehl-i Haklar ise, kendilerini diğer Şiiler gibi görmeyip İslami bir yorumla hakikatin kendileri olduğunu söylemektedirler. Bu sebeplerden dolayı bölge sürekli bir çatışma havasındadır. Ayrıca Ehl-i Hak'lar hiçbir zaman merkezi otoriteye isyan halinde olmamışlardır. Bunun yanı sıra devletle de ilişkileri dostane değildi. Farklı milletlerden unsurlar barındırmalarıyla beraber bu bulundukları coğrafyaya göre değişmektedir. Kürtlerin baskın olduğu bölgeler de Kürt olarak değerlendirmeleri yanlış bir tutumdur. Ancak bu, tarikata mensup Kürt olmadığı anlamlarına gelmez. Şunu da unutmamak gerekir ki, yapısal özellikleri tamamen Türk unsurları barındırmaktadır. Tarikat Türk göçleri ve fetihleri ile bugün ki halini almıştır.

Siyasi ve sosyal olarak hiçbir şekilde temsil edilmemektedirler. Siyasi olarak, ayrı bir inanç olarak değil, İran Şiiliği olarak tanımlanmaktadırlar ve İran dini bütünlüğü içerisinde değerlendirilmektedirler. Bu durum Türkiye Alevi-Bektaşî'leri gibi şehirlerde ve kırsal bölgelerde onların farklı tanımlanmalarına sebep olmuştur. Şehirler de yaşayan Ehl-i Haklara “Şii” olarak bakılmakta, kırsal bölgeler de yaşayan Ehl-i Haklara “Ali İlahi” olarak bakılmaktadır. İran'ın Alevileri' olarak da adlandırılan ve nüfuslarının 10 milyon olduğu tahmin edilen Ehl-i Haklar, İran İslam Cumhuriyeti Anayasası'nda resmen tanınmamaktadır. Oysa Anayasa, Hristiyan, Yahudi ve Zerdüşî gibi dini grupları, azınlık olarak tanımaktadır. Bu nedenle, Ehl-i Haklar özgün toplumsal, kültürel ve inançsal yapıları açısından kapalı bir özellik taşırlar. Batını birçok toplulukta görülen bu ‘sır koruma’ özellikleri, Ehl-i Hakların tanımlanmaları açısından sorun oluşturmuştur. Anadolu'da yaşayan Alevilerin yaşadığı sorunları, İran'daki Ehl-i Haklar da yaşamaktadır. Bu gibi olumsuzluklarla siyasi menfaatler arasında kalan Ehl-i haklar varlıklarını bütün çabalarıyla beraber sürdürmeye devam etmektedirler.

¹⁹³ Metin, s.159.

SONUÇ:

Kelime anlamıyla “hakkın insanları” olarak kabul edilen Ehl-i Hak, bünyesinde birçok inanç ve ritüeli barındıran, senkretik bir inanç sistemidir. Zaman zaman siyasi menfaatler doğrultusunda değerlendirilen bu inanç, daha çok etnik menşei üzerine tartışma konusu olmuştur. Günümüzde, Batı İran ve Kuzey Irak’da yaygın olan bir inançtır.

Ehl-i Hak inancının tarihi, döngüseldir. Tanrı, 7 defa insan vücuduna hulul etmiştir. Bunun yanı sıra, tecelli dönemlerinde ki melekler de başka insanlar olarak ortaya çıkmışlardır. Bu sebepler ile Ehl-i Hak inancı, benzer coğrafyalarda bulunan inançlardaki kutsalları da bünyesine almıştır. Tenasüh inancı ile bu döngüsel tarih inanç kurulduktan sonra bir takım insanları kutsallaştırmasına neden olmuştur. Ehl-i Hak’ın kutsal kitabı Serencam ise, 19.yy’a kadar sözlü olarak aktarılmıştır. Bu aktarım, Ehl-i Hak’ın “24 Ulu Ereni” vasıtasıyla olmuştur. Bu “24 Ulu Eren” , benzer inanışta bulunan Şii zeminli inançlarda da kutsal sayılmıştır. Ayrıca, bu sözlü aktarım muhtemelen yazıya dökülünce dinamiklerini kaybetmiştir.

Ehl-i Hak inancı kimilerine göre, 13. yy., kimilerine göre ise, 16.yy’da kurulmuştur. Biz kaynaklarımız doğrultusunda 13. ve 14. yy’ları ele aldık. Bünyesinde; Zerdüştilik ve Manihaizm gibi Eski İran ve Asya dinleri, Bektaşilik, Kalenderilik gibi sufi tarikatların izlerini taşımaktadır. Biz, bu inançların benzer taraflarını vurgulamaya çalıştık. Etkileri noktasında varsayımlarımızı kaynaklar noktasında değerlendirdik.

Ehl-i Hak inancının, tartışma yaratan başlıca konusunun kaynak ve araştırma sorunu olduğunu giriş bölümünde, kavram olarak açıklayıp değerlendirdik. Bu değerlendirme de ki, bakış açımız ilmi kaidelerin dışına çıkmamasına özen gösterdik. Burada Avrupa ve Doğu dünyasının meseleyi hangi açılardan ele aldıklarını, araştırma süreçlerini değerlendirdik. Özellikle batılıların “şark politikası” süreciyle beraber başlayan ve buna hizmet edecek türden araştırmalar yaptıklarını, günümüz batı dünyasının ise, bunları kaynak göstererek onları dini, etnik bakımdan siyasi amaçları doğrultusunda kullandıklarına işaret ettik. Özellikle Rus şarkiyatçılar, Ehl-i Hak inancı içerisinde bulunan bir takım Hristiyan motiflerinden dolayı misyonerlik faaliyetlerinde kullanmışlardır. Aynı şekilde Avrupalı araştırmacılar ise, tamamen Kürtlere has bir din

olduğunu söylemişlerdir. Biz ise; onların etnik olarak heterojen, bu heterojen yapının içerisinde Türkler'in yoğunlukta olduğunu gördük. Dini bakımdan ise, Şii-İslam düşüncesinden meydana gelmiş ve bu zemin üzerine Zerdüştlük, Manihaizm, Türkistan inançlarının etkileriyle şekillendiğini göstermeye çalıştık.

İkinci bölümde ise; Ehl-i Hak inancını ortaya çıkışını, tarihi arka planda değerlendirmeye çalıştık. Burada etnik olarak oluşumunu tarihi Türk göçleri ve bu göçlerin sonuçlarının muhtemel etkilerinden bahsettik. Ortaçağlar siyasi tarihini Müslüman Arap devletinden itibaren, ele alıp bölgeyi etkileyen siyasi durumu ele aldık. Hiç şüphesiz olaylar birbiri üzerine ve neden-sonuç ilişkisi ile gerçekleşmiştir. Bunun sonucu ile meydana gelen otorite boşlukları küçük siyasi teşekkülleri ve farklı inançları meydana getirmişti. İslam dünyasında, dini açıdan bölünmeler kimi devletlerin içtimai politikasına dönüşmüş ve zamanla büyük bir hal içine girmişti. Bunun başında gelen Şiilik Fatımiler de olduğu gibi devlet dini olmuştu. Propagandalar ve yerel dinlerin etkisiyle mahiyetleri değişik bir hal almaya başlamıştır. Bu bölümde sufi tarikatlar ve eski inançları benzerlikleri oranında anlattık. Özellikle, Bektaşilik Ehl-i Hak inancının Anadolu'daki yansıması gibidir. Siyasi olayların yanı sıra, bu olayların arka planında yer alan sosyo-kültürel etmenler birçok kavramın ortaya çıkışına sebep olmuştur. Bu dönemde ortaya çıkan Sultan Sohak bölgede bulunan fakir ahali içerisinde fırsat yakalamıştır. Ayrıca istilalar ve kültürler arasında ki alışverişler yeni, dünya görüşlerinin ortaya çıkmasında başlıca amil olmuştur. Geçim kaynakları başlıca kültür daireleri meydana getirmiştir. Bu dairelerde inançlarda etkili olmuştur. Bu etmenleri konu ve tezimizin kapsamında örneklerle anlatmaya çalıştık.

Üçüncü bölümde ise; Ehl-i Hak'ın başlıca inançları ve ritüelleri üzerinde durduk. İnanç sitemlerinde yer alan kaideleri anlatmaya çalıştık. Bu inançları oluşturan etmenler çerçevesinde değerlendirmeye çalıştık. Bahsi geçen inançların sonuçları ve Ehl-i Hak'ın geleceğini nasıl etkilediğini anlattık. Özellikle tenasüh inancı sayesinde Ehl-i Hak inancı ve mensuplarının güncelliklerini yetirmediklerini anlatmaya çalıştık. Ehl-i Hak içerisinde yer alan başlıca ritüelleri başka inançlarla kıyaslayarak değerlendirmeye çalıştık.

Dördüncü ve son bölüm de ise; günümüz Ehl-i Haklarını bulundukları sosyo-kültürel, siyasi ve ekonomik olarak değerlendirmeye çalıştık. İran Ehl-i Haklarının siyasi olarak

tanınmamalarını anlattık. Bu bölümün kısa olması tamamen kendilerini saklamaları ve gizli bir hayat yaşamaları dolayısıyla belirlenmesinin zorluğu neden olmaktadır.

Sonuç olarak Ehl-i Hak doğrudan bin yıllık bir süreci dolaylı olarak da antik çağlara kadar uzanan geçmişi ile bugün varlığını sürdürmektedir.

KAYNAKÇA

Aka, İsmail, Timurlular, Türk Diyanet Vakfı Yayınevi, Ankara 1993.

Algar, Hamid, “ Ehl-i Hak “, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Cilt 10, İstanbul 1994,
s.201- 203.

Babacan, İsrail, “İran Türkleri Arasında Yaygın Bir İnanç Ehl-i Hak ve Kutsal
Kitapları Bayrak Kuşçuoğlu’nun Kelamları”, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş-ı
Veli Dergisi, Sayı 33, Ankara 2005, S.214-218.

Barthold, Wilhelm, İslam Medeniyeti Tarihi (Çev. M. Fuad Köprülü), Akçağ Yayınları,
Üçüncü Baskı, Ankara 2004.

_____ Orta-Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler, (Çev. Ragıp Hulusi Özdem),
Türk Tarih Kurumu Yayınları, İkinci Baskı, Ankara 2013.

_____ Türk-Moğol Ulusları Tarihi, (Çev. Hasan Eren) ,Türk Tarih Kurumu Yayınları,
Ankara 2006.

_____ Uluğ Bey ve Zamanı, (Çev. İsmail Aka), Kültür Bakanlığı, Ankara 1990.

Bruinessen, Martin Van, Kürtlük-Türklük-Alevilik Etnik ve Dinsel Kimlik
Mücadeleleri, (Çev. Hakan Yurdakul), İletişim Yayınları, Altıncı Baskı,
İstanbul 2005.

Bulut, Halil İbrahim, İslam Mezhepleri Tarihi, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2011.

Crone, patricia, orta islam dünyasında siyasi düşünce, (çev:hakan koni), kapı yayınları,
İstanbul 2007.

Çubukçu, İbrahim Agah, Türk-İslam Düşünürleri, Türk Tarih Kurumu Basımevi,
Ankara 1989.

Edmonds, Cecil John, Kürtler, Türkler ve Araplar, (Serdar Şengül, Serap Rüken Şengül)

Avesta Yayınevi, İstanbul 2003.

Fırlalı, Ethem Ruhi, Günümüz İslam Mezhepleri, İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, İzmir

2008.

Garthwaite, Gene R. , İran Tarihi,(Çev. Fethi Aytuna), İnkılap Kitabevi, İstanbul 2011.

Göker, Lütfi, Uluğ Bey Rasathanesi ve Medresesi, M.E. B. Basımevi, İstanbul 1995.

Grenard, Fernand, Asya'nın Yükselişi ve Düşüşü, (Çev. Orhan Yüksel), M. E.B.

Yayınları, İstanbul 1992.

Grousset, Rene, Stepler İmparatorluğu Attila Cengiz Han Timur, (Çev. Prof. Dr. Halil

İnalçık), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2011.

Günay Ünver, Harun Güngör, Türk Din Tarihi, Laçın Yayınları, Kayseri 1998.

Halm, H. , “Ahl-E Haqq”, Encylopaedia Iranica, Ed. By E. Yarshater, Center For

Iranian Studies, Columbia University, Vol.1, New York 1985, S.55-62.

Hamzeh'ee, M. Reza, Yaresan (Ehl-i Hak) Bir Kürt Cemaati Üzerine Sosyolojik

Tarihsel ve Dini-Tarihsel Bir İnceleme, (Ergin Öpengin), Avesta Yayınevi,

İstanbul 2008.

İnan, Abdulkadir, Makaleler ve İncelemeler I. Cilt, Türk Tarih Kurumu Basımevi,

Üçüncü Baskı, Ankara 1998.

İnan, Abdulkadir, Makaleler ve İncelemeler II. Cilt, Türk Tarih Kurumu Basımevi,

Üçüncü Baskı, Ankara 1998.

Kafesoğlu, İbrahim, Türk Milli Kültürü, Ötüken Neşriyat, Otuz Birinci Baskı, İstanbul 2010.

_____ Eski Türk Dini, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1980.

Kaplan, Doğan, Yazılı Kaynaklara Göre Alevilik, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Üçüncü Baskı, Ankara 2011.

Kerimüddin Mahmud-i Aksarayi, Müsameretü'l-Ahbar, (Çev. Mürsel Öztürk), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2000.

Korkmaz, Seyfullah, "Irak Büveyhileri Dönemi Paraları ve Bunların Tarihi Değeri", Erciyes Üniversitesi S.B.E. Dergisi, Sayı: 8, 1999 Kayseri, s.325-353.

Köymen, Mehmet Altay, Selçuklu Devri Türk Tarihi, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Üçüncü Baskı, Ankara 1998.

Melikoff, Irene, Uyur İdik Uyardılar, (Çev:Turan Alptekin), Demos Yayınları, İstanbul 2011.

Merçil, Erdoğan, Müslüman-Türk Devletleri Tarihi, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1993.

Meredith, G.M., "Orta Asya Türklerinde Manihailik", Türk Kültürü El Kitabı, Cilt 2, M.E.B. Basımevi, Ankara 1972, s.148-167.

Metin, Barış, "Türk- İran İlişkilerin de Güney Azerbaycan Meselesi", TSA Dergisi, Sayı.162, Ağustos 2012, S.158-187

Minorsky, Vladimir F. , "Ehl-i Hak ", M.E.B. İslam Ansiklopedisi, C.4, İstanbul 1988, s.51-54.

Musalı, Namıq, Rus Oryantalistlerine Göre Ehl-i Haklar, Önsöz Yayıncılık, İstanbul 2013.

Murtezaoğlu, Cavit, Yarizm Ehl-i Alevilerin Yirmi Dört Ulu Ereni, Yurt Kitap-Yayın, Ankara 2011.

Ocak, Ahmet Yaşar, Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sufilik: Kalenderiler(XIV ve XVII Yüzyıllar), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992

_____ Orta Çağlar Anadolu'sundan İslam'ın Ayak İzleri Selçuklu Dönemi Makaleler Araştırmalar, Kitap Yayınevi, İkinci Baskı, İstanbul 2011

Olsson, T. , E. Özdalga, C. Raudvere, Alevi Kimliği, (Bilge Kurt Torun, Hayati Torun), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Üçüncü Baskı, İstanbul 2010.

Ögel, Bahaeddin, Türk Kültürü Gelişme Çağları I, M. E.B. Basımevi, İstanbul 1971.

_____ Türk Kültürü Gelişme Çağları II, M. E.B. Basımevi, İstanbul 1971.

Parmaksızoğlu, İsmet, İbn Batuta Seyehatnamesinden Seçmeler, M. E. B. Basımevi, İstanbul 1971.

Rousseau, Herve, Dinler, (Çev. Osman Pazarlı), Remzi Kitabevi, İstanbul 1993.

Sayım, Huzeyfe, “Zerdüştilik’de Kozmogoni ve Yaratılış”, Erciyes Üniversitesi S.B.E.Dergisi, Sayı: 16, 2004 Kayseri, s.91-101.

Sofuoğlu, Cemal, Avni İlhan, Alevilik Bektaşılık Tartışmaları, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, Beşinci Baskı, Ankara 2006.

Sümer, Faruk, Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türkmenlerinin Rolü, Türk Tarih Kurumu Basımevi, İkinci Baskı, Ankara 1999.

_____ Tarihleri-Boy Teşkilatı Destanları Oğuzlar- Türkmenler, Türk Dünyası

Araştırmaları Vakfı, Beşinci Baskı, İstanbul 1999.

Taşgın, Ahmet, Irak'ta Mezhep Çatışmaları Arasında Aleviler ve Bektaşiler, Önsöz

Yayıncılık, İstanbul 2012.

Togan, A.Zeki Velidi, Umumi Türk Tarihi'ne Giriş, Enderun Kitabevi, Üçüncü Baskı,

İstanbul 1981.

Turan, Osman, Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi, Ötüken Neşriyat, On

Dokuzuncu Baskı, İstanbul 2010.

Turan, Osman, Selçuklular Zamanında Türkiye, Ötüken Neşriyat, Sekizinci Basım,

İstanbul 2004.

Taneri, Aydın, Harezmşahlar, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, Ankara 1993.

Uçan, Muharrem, Alevi Devletleri, Can Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul 2010.

Uluçay, Ömer, Ehl-i Hak Baba Tahir Uryan Zerdüşt, Gözde Yayıncılık, İkinci Baskı,

Adana 2010.

Yazıcı, Nesimi, İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları,

Altıncı Baskı, Ankara 2007.

Yıldırım, Ali, Anadolu'da İnançsal Zulüm Tarihi Osmanlı Engizisyonu, İtalik Yayınları,

Ankara 2013.

Zeynel, Ali, "Kakaiyye Hareketi", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,

Ankara 2004(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

ÖZ GEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı, Soyadı: İbrahim KARACA

Uyruğu: Türkiye Cumhuriyeti

Doğum Tarihi ve Yeri: 25 Ağustos 1988, Kayseri

Medeni Durumu: Bekar

E-mail: ibrahimkaraca58@windowslive.com

Yazışma Adresi: Kayabaşı Mahallesi, 127. Sokak No:27 Kocasinan/ Kayseri

EĞİTİM

Derece Tarihi	Kurum	Mezuniyet
Yüksek lisans	E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü	Halen
Lisans	E.Ü. Edebiyat Fakültesi/ Tarih Bölümü	2011
Lise	Kayseri Lisesi	2005

YABANCI DİL

İngilizce